

YENİ
TÜRK ŞİİRİNDE
DESTAN

Dilek Çetindaş

ÖTÜKEN

DİLEK ÇETİNDAS; 1983 yılında Almanya'da doğdu. 2004 yılında Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2006 yılında Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalında yüksek lisans eğitimini; 2012 yılında Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalında doktora eğitimini tamamladı. 2009-2013 yıllarında Atatürk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu bünyesinde Türk Dili okutmanlığı yaptı. 2013 yılından beri Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

*Eser, bir ateşten geçerken, destanlara konu olmayı hedeflemeyen,
ancak satırlara sığmaz fedakârlıkları ile
bugün vatan sınırlarının dışında kalmış olan
eski vatanlar da dâhil olmak üzere, toprağı vatan yapan tüm şehitlerimize,
hücum emrinde ilk koşan ve dönmeyi düşünmeyen
tüm adsız kahramanlara
ithaf edilmiştir...*

KISALTMALAR DİZİNİ

age,	:	Adı geçen eser
agm,	:	Adı geçen makale
agy,	:	Adı geçen yazı
akt.	:	Aktaran
bk.	:	Bakınız
bs.	:	Baskı, Basım
ev	:	Çeviren
dzl.	:	Düzenleyen
ed.	:	Editör
hzl.	:	Hazırlayan
kon.	:	Konuřmacı
s.	:	Sayfa
s.s.	:	Sayfa sayısı
ts.	:	Tarihsiz

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Dizini	9
Giriş	29
A. Epik'ten Destan'a	29
B. Kavram, Tür, Özellik, İşlev Açısından Destan Türü	44

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA

DESTAN VE GELENEKLİ TÜRDEN MODERN İNŞAYA DESTANIN MACERASI

1.1. DESTANLARIN TEŞEKKÜLÜ VE DÖNEMLERİ	63
1.1.1. İslâmiyet Öncesi Türk Destanları	63
1.1.2. İslâmî Dönem Türk Destanları	65
1.1.2.1. Divan Edebiyatında Destan	65
1.1.2.2. Halk Edebiyatında Destan	67
1.2. DESTAN YAPISIYLA İLİŞKİLİ TÜRLER VE DESTANIN EDEBÎ TÜRLER ÜZERİNDE ETKİSİ	68
1.3. MODERN DÖNEMDE DESTANLARA YÖNELİŞ VE DESTANLARIN GÖRÜNÜŞ NEDENLERİ	71
1.3.1. Avrupa Kaynaklı Hareketler ve Modern Dönemde Destanların Yeniden Önem Kazan- masında Halkbilimin/Folklorun Rolü	71
1.3.2. Folklorlardan Destana Uzanan Süreç ve Folklor Çalışmalarının Tesiriyle Türkiye'de Des- tana Yöneliş	72
1.3.3. Yeni Türk Edebiyatında Destan Türünün Görülme Nedenleri	76
1.3.3.1. Romantizm ve Ulusal Özü Arayış	77
1.3.3.2. Ulusal Kimlik	78
1.3.3.3. Ulus Devlet ve Türkiye'de Uluslaşma Süreci	79
1.3.4. Kültürel Türkçülük	83
1.3.4.1. Kültürel Türkçülükte Millî Edebiyata Giderken	85
1.3.5. Edebiyatta Tarih Şuuru Oluşturma İhtiyacı: Destan ve Tarihin Genetik Akrabalığı	87
1.3.5.1. Geçmiş Kaygısı ve Tarih Şuuru	88
1.3.5.2. Kolektif Şuur ve Destanlar	90

1.3.5.3. Ulus-Devlet Sürecinde Tarih ve Destan İlişkisi.....	92
1.3.5.4. Toplumsal Özcülük Düşüncesi ve Destanlar.....	94
1.3.5.5. Toplumcu Gerçekçilik ve Tarih-Destan Bağı	96
1.3.5.5.1. İdeolojik Şiir ve Destan Ruhı	97
1.3.5.5.2. Alternatif Bir Tarih Mitosu Arayışı.....	98
1.3.5.6. Maddî/Manevî Vatan Çerçevesi Kurulumunda Tarih Rolü ve Destanlar.....	99

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRK EDEBİYATI DEVRELERİNDE DESTAN

2.1. DESTANA DAİR BİR TANIM DENEMESİ.....	101
2.2. TANZİMAT DEVRİ VE DESTAN ARAYIŞI	102
2.2.1. Kahraman ve Temalar Açısından Bir Yol Açıcı: Namık Kemal	104
2.3. MİLLÎ EDEBİYAT İÇERİSİNDE DESTAN TÜRÜ.....	105
2.4. MEMLEKET ŞİİRLERİ/ANADOLUCU EDEBİYAT	109
2.5. CUMHURİYET DÖNEMİ EDEBİYATI VE RESMÎ/SİVİL DESTANLAR.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRK ŞİİRİ SAHASINDA

KALEME ALINAN DESTANLARIN TASNİFİ VE İNCELENMESİ

3.1. TEMATİK BİR TASNİF ÖNERİSİ	115
3.2. DESTANLARIN İNCELENMESİ.....	115
3.3. ARKAIK DESTAN YAPISINI KORUYAN DESTANLAR.....	124
3.3.1. Kozmogonik Destanlar	125
3.3.2. Mitik Destanlar	131
3.3.2.1. Anakronik Nitelikte Mitolojik Destanlar	131
3.3.2.2. Modern İnsanın Mitik Serüveni	138
3.3.2.3. Cemiyet Mistikliği: Mitolojinin Asi Çocukları.....	139
3.3.2.4. Mitsel Arketipleri Kullanan Destanlar	140
3.3.3. Hâlden Kuvvetli Maziye Kaçış: Millî Kimlik Noktasında Mitolojik Destanlar.....	141
3.3.3.1. Menşe Miti Arayışı	141
3.3.3.1.1. Türk Tarih Tezi Temelli Mitolojik Destanlar	144
3.3.4. Anadolu Merkezli Mitik Destanlar.....	146
3.3.4.1. Bir Anadolu Mitolojisi Arayışı: Mavi Hümanizma.....	147
3.3.4.2. Eski Anadolu Medeniyetlerine Dair Destanlar	152
3.4. ESKİ DESTAN DAİRESİNE EKLENEN DESTANLAR	153
3.4.1. Oğuz Kağan Modelini İşleyen Destanlar.....	153
3.4.2. Bozkurt ve Ergenekon Dairesine Bağlı Destanlar	157
3.4.2.1. Mitolojik Dönüş Olarak Ergenekon	158
3.4.2.2. Kolektif Şuur Noktasında Ergenekon.....	160
3.4.2.3. Dünya Türklüğü ve Ergenekon Arşetipi.....	162
3.4.2.4. Toplumcu Bakış ve Ergenekon Motifi	164
3.4.3. Tarihsel Devamlılık Eksenli Bozkurt Destanları	164

3.5. KAHRAMANLIK DESTANLARI.....	166
3.5.1. Dede Korkut Destan Halkasını Devam Ettiren Destanlar	167
3.5.2. Dinî-Mistik Kahramanlık Destanları	178
3.5.2.1. Battal Gazi Destanı	178
3.5.2.2. Gazavatnâme Temelli Destanlar.....	180
3.5.3. Mitik ve/veya Olağanüstü Güçlere Sahip İnsan Kahramanların Destanları	181
3.5.3.1. Kesik Baş Destanları	182
3.5.3.1.1. Genç Osman Destanı.....	182
3.5.3.1.2. Canbolat Destanı.....	183
3.5.3.1.3. Kesik Baş ve Modern Yapı	183
3.5.3.1.3.1. Şehit Üsteğmen Kubilay Temalı Destanlar	183
3.5.4. Tımsal Değerde İnsan-Kahraman Destanları	185
3.5.4.1. Hasan Tahsin Temalı Destanlar	185
3.5.4.2. Şeyh Şamil Destanı	186
3.6. TARİHİLEŞMİŞ/TARİHİ DESTANLAR	190
3.6.1. Orta Asya Türk Tarihini Konu Edinen Destanlar.....	191
3.6.1.1. Eski Türk Tarihini Bütüncül Olarak Konu Edinen Destanlar.....	191
3.6.1.2. Hun Tarihini Konu Edinen Destanlar.....	198
3.6.1.2.1. Attila Temalı Destanlar.....	198
3.6.1.3. Göktürk Tarihini Konu Edinen Destanlar	199
3.6.1.3.1. Bir Göktürk Kültü: Kürşat Temalı Destanlar.....	201
3.6.1.4. Uygur Tarihi Teması	204
3.6.1.5. Cengiz Han Temalı Destanlar.....	204
3.6.2. Selçuklu Tarihini Konu Edinen Destanlar	205
3.6.2.1. Malazgirt Savaşını Konu Edinen Destanlar	205
3.6.3. Osmanlı Tarihini Konu Edinen Destanlar	215
3.6.3.1. Osmanlı Tarihine Bütüncül Yaklaşım.....	215
3.6.3.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Devrini Konu Edinen Destanlar	216
3.6.3.2.1. Ertuğrul Gazi Destanları	216
3.6.3.2.2. Osman Gazi Destanları	217
3.6.3.2.3. Talihsiz Bir Şehzade: Şehzade Süleyman Paşa Temalı Destanlar	218
3.6.3.2.4. Kuruluşun Temel Dinamiği: Alperen Temalı Destanlar	219
3.6.3.3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrini Konu Edinen Destanlar	234
3.6.3.3.1. İstanbul'un Fethi ve Fatih Temalı Destanlar	234
3.6.3.3.1.1. Fatih Sultan Mehmet'in Hayatı ve Kişiliği.....	234
3.6.3.3.1.2. İstanbul'un Fethi	238
3.6.3.3.1.2.1. Ulûhiyet Yükleme.....	249
3.6.3.3.1.2.2. Fethih Kadrosu.....	250
3.6.3.3.1.2.3. Ulubatlı Hasan	252
3.6.3.3.1.2.4. Fethin Bugüne Uzanan Çizgisi.....	254
3.6.3.3.1.2.5. Fethin Nostaljik Bakış ve Fethin Unsurları.....	254
3.6.3.3.2. Yavuz Sultan Selim Dönemini Konu Edinen Destanlar.....	255
3.6.3.3.3. Kanunî Sultan Süleyman Devrini Konu Edinen Destanlar.....	259
3.6.3.3.3.1. Mohaç Zaferi	259

3.6.3.3.2. Estergon	259
3.6.3.4. Osmanlı İmparatorluğu Duraklama Dönemi Destanları.....	260
3.6.3.4.1. III. Mehmet Dönemi.....	260
3.6.3.5. Osmanlı'nın Son Dönem Savaşlarını İşleyen Destanlar.....	261
3.6.3.5.1. Kırım Savaşı	261
3.6.3.5.2. Türk Rus Savaşı (1877-1878-93 Harbi)	262
3.6.3.5.3. Mağlup Galiplerin Öyküsü: Plevne Temalı Destanlar.....	264
3.6.3.5.4. Bir Galibiyet Şarkısı: 1897 Türk-Yunan Savaşı	265
3.6.3.5.5. Trablusgarp Savaşı Teması.....	269
3.6.3.5.6. Balkan Savaşı Teması.....	270
3.6.3.5.7. Birinci Dünya Savaşı Temalı Destanlar.....	272
3.6.3.5.7.1. Çanakkale Savaşı'nı Konu Edinen Destanlar	272
3.6.3.5.8. Diğer Cepheler	284
3.6.4. Kurtuluş Savaşı Destan Halkası	284
3.6.4.1. Mütareke Dönemi	284
3.6.4.2. Millî Kuvvetler ve Mücadeleler.....	287
3.6.4.2.1. Antep Savunması.....	287
3.6.4.2.2. Maraş Savunması.....	288
3.6.4.2.3. Adana Savunması	293
3.6.4.2.4. Karadeniz Milisleri	296
3.6.4.2.5. Tire Milisi Gökçen Efe Destanı	297
3.6.4.3. Bandırma ve 19 Mayıs 1919.....	298
3.6.4.4. Kongreler.....	299
3.6.4.5. İnönü Savaşları.....	300
3.6.4.6. Sakarya Savaşı	302
3.6.4.7. Başkumandanlık ve Büyük Taarruz Meydan Savaşları.....	312
3.6.4.8. Kurtuluş Savaşına Genel Bakış.....	314
3.6.4.8.1. Kurtuluş Savaşı'na Atatürk Eksenli Genel Bakış.....	332
3.6.5. Bölge, Hanedan, Aile Tarihi Destanları.....	334
3.6.5.1. Bitmeyen Gurbetin Çocukları: Musevîlik Temalı Destanlar	334
3.6.5.2. Endülüs Emevi Devleti Teması	336
3.7. CUMHURİYET DESTANLARI	336
3.7.1. Cumhuriyet'in Yıldönümleri İçin Kaleme Alınan Destanlar	337
3.7.2. Cumhuriyet İlke ve İnkılaplarına Yaslanan Destanlar.....	341
3.8. ATATÜRK DESTANLARI	343
3.8.1. Savaşlardan Cumhuriyet'e Atatürk Temalı Destanlar	343
3.8.2. Yüceltme Nitelikli Destan Şiirler.....	347
3.8.2.1. Ulûhiyet Yükleme	349
3.8.2.2. Ölümsüzlük.....	350
3.8.3. Kahraman Kültü Ekseninde Oluşturulan Destan Şiirler.....	351
3.8.3.1. Eşyaları.....	352
3.8.4. Kahraman Biyografisi.....	352
3.8.4.1. Ölümü	352
3.8.4.1.1. Anıtkabir	354

3.8.4.2. Askerliđi, Komutanlığı	354
3.8.4.3. Millî Timsal Arketipi	355
3.8.4.3.1. Bir Timsal Mekân, Çankaya/Ankara	356
3.8.4.3.2. Heykelleri/Anıtları/ Fotoğraflar/Yurt Gezileri	356
3.8.5. Düne Duyulan Özlem	357
3.9. ASKERÎ HAYAT VE ORDU İLE İLGİLİ DESTANLAR	360
3.9.1. Mehmetçik Destanları	360
3.9.1.1. Mektup-Destanlar	365
3.9.2. Ordu ve Savaş Temalı Destanlar	366
3.9.2.1. Moral Gücü Barındıran Destanlar	366
3.9.2.2. Savaş Koşullarını Anlatan Destanlar	368
3.9.2.3. Deniz Savaşları ve Denizciler	368
3.9.2.4. Hava Savaşları ve Havacılar	371
3.9.2.4.1. Savaş Uçakları	371
3.9.2.4.2. Hava Gücünün Önemi	372
3.9.2.4.3. Hava Subayları	372
3.9.2.4.4. Hava Şehitlerimiz	373
3.9.3. Ordu ve Subay Temalı Destanlar	374
3.9.3.1. Terör Faaliyetleri Karşısında Türk Ordusu	375
3.9.3.2. Osmanlı'da Zafer ve İsyanın Ordusu: Yeniçeri Temalı Destanlar	376
3.9.3.3. Dünden Bugüne Alp'ten Mehmet'e Uzanan Çizgide Kahraman Kültü	376
3.10. SİYASÎ HAYATLA İLGİLİ DESTANLAR	377
3.10.1. Siyasi Liderlerle İlgili Destanlar	377
3.10.2. Siyasi Partilerle İlgili Destanlar	379
3.10.3. Siyasî Olaylarla İlgili Destanlar	381
3.10.3.1. Meşrutiyeti Dile Getiren Destanlar	381
3.10.3.2. Askerî Müdahalelerle İlgili Destanlar	382
3.10.4. Cumhuriyet Devri Siyasî Tarihimize İlgili Destanlar	383
3.10.4.1. Dış Siyasetle İlgili Savaş Destanları	383
3.10.4.1.1. İkinci Dünya Savaşı Destanları	383
3.10.4.1.2. Bağımsızlık Mücadelesi Yolunda Dünya Ülkeleri	385
3.10.4.1.2.1. Vietnam	385
3.10.4.1.2.2. Macaristan	385
3.10.4.1.2.3. Afganistan	386
3.10.4.1.2.4. Bosna Hersek	386
3.10.4.1.3. Dünya Barışı	387
3.10.4.2. İç Siyasetle İlgili Savaş Destanları	388
3.10.4.2.1. Hatay'ın Topraklarımıza Yeniden Katılması	388
3.10.4.2.2. Kore Savaşı Destanları	389
3.10.4.2.3. Kıbrıs Destanları	394
3.10.4.2.3.1. Kıbrıs Barış Harekâtı Ekseninde Bütüncül Destanlar	395
3.10.4.2.3.2. Kıbrıs Kahramanları Temalı Destanlar	401
3.10.4.2.3.3. Türk Milliyetçiliği Ekseninden Kıbrıs	404
3.10.4.2.3.3.1. Osmanlı'dan Türkiye'ye Kıbrıs ve Türklük	404

3.10.4.2.3.3.2. Destanlarda Türk-Yunan İlişkileri ve İhtar.....	405
3.10.4.2.3.3.3. Tarihî Devamlılık Bakımından Kıbrıs.....	406
3.10.6. Siyasi Hiciv Destanları.....	409
3.10.6.1. Kişiyeye Dair Eleştiri Destanları.....	409
3.10.6.2. Panoramik Eleştiri.....	410
3.10.6.2.1. Devirlerin Siyasi Panoraması.....	410
3.10.6.2.2. Liyakatsiz Devlet Adamları ve Görevlileri.....	411
3.10.6.2.3. Toplumsal Panorama.....	412
3.10.6.2.4. Bir Garip Övgü: Taşlamalar.....	416
3.11. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ EKSENİNDE YAZILAN DESTANLAR.....	417
3.11.1. Irk Destanları.....	417
3.11.1.1. Türk Mitolojisiyle Soy Takibi.....	425
3.11.2. Tarih-Coğrafya ve Semboller Açısından Millet Bağı.....	425
3.11.2.1. Atayurt Temalı Destanlar.....	427
3.11.2.2. Atalar Kültü.....	429
3.11.3. Nutuk Destanlar ve Kahraman Arayışı.....	431
3.11.3.1. Millî Birliğe Yönelen Tehditler.....	434
3.11.3.2. Millî Kin.....	435
3.11.4. Dünya Türklüğü ve Kaybedilen Birlik.....	436
3.11.4.1. Esir Türkler.....	438
3.11.4.1.1. Doğu Türkistan.....	439
3.11.4.1.2. Kerkük.....	439
3.11.4.1.3. Kırım.....	440
3.11.5. Atalar Mirasının Hoyratça Harcanan Görkemli Payı: Kayıp Coğrafya ve Nostaljik Bakış.....	441
3.11.5.1. Geçmişin Atlı Türk Görkemi: Akıncı Temalı Destanlar.....	443
3.11.6. Propaganda Eksenli Çocuk Şiirleri ve Çocuklara Millî Duygular Aşılacak Adına Yazılan Şiirler.....	445
3.12. MİLLÎ VE ORTAK DEĞERLERİ YANSITAN DESTANLAR.....	446
3.12.1. Vatan Destanları.....	446
3.12.1.1. Epik Bir Kavram Olarak Vatan Destanları.....	446
3.12.1.2. Coğrafya ve Doğal Güzellikler Açısından Vatan Destanları (Yurt Destanları).....	449
3.12.2. Bayrak Destanları.....	452
3.12.3. Şehitlik ve Gazilik Temalı Destanlar.....	452
3.12.4. Meçhul Asker Destanları.....	455
3.12.5. Millî Ortaklık, Ulusal Gün ve Bayramlarla İlgili Destanlar.....	456
3.12.6. Türkçe Konulu Destanlar.....	457
3.12.6.1. Asırların İhtişamlı Türküsü: Osmanlı Türkçesi.....	457
3.12.6.2. Yeni Lisan ve Türkçenin Programı.....	457
3.12.6.3. Türkiye Türkçesi Temalı Destanlar.....	458
3.12.6.4. Türkçe ve Türk Dil Kurumu.....	460
3.12.7. Millî ve Folklorik Unsurlar.....	461
3.13. DİNÎ- TASAVVUFÎ DESTANLAR.....	461
3.13.1. Allah İnancını Konu Edinen Destanlar.....	462

3.13.2. Peygamberleri Konu Edinen Destanlar	462
3.13.2.1. Hz. Peygamber ile İlgili Destanlar.....	462
3.13.2.2. Önceki Peygamberle İlgili Destanlar.....	463
3.13.3. Din Büyüklerini Anlatan Destanlar	464
3.13.3.1. Dört Halife Temalı Destanlar	464
3.13.3.2. Evliya-Veli Destanları	465
3.13.4. Tasavvuf Destanları	466
3.13.5. Dinî Millî Nutuk Destanları.....	467
3.13.5.1. Dinî Eylem Destanları.....	468
3.14. TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL HAYATLA İLGİLİ DESTANLAR.....	470
3.14.1. Toplumsal Hayatla İlgili Destanlar.....	470
3.14.1.1. Kurum Destanları.....	470
3.14.1.1.1. Kızılay.....	470
3.14.1.1.2. Türk Ocağı.....	470
3.14.1.1.3. Çocuk Esirgeme Kurumu	471
3.14.1.1.4. Halkevleri	472
3.14.1.1.5. Köy Enstitüleri	473
3.14.1.1.6. Banka ve Kooperatifler	474
3.14.1.1.7. Hastane	475
3.14.1.1.8. Hapishane.....	476
3.14.1.1.9. Diğer Kurumlar	479
3.14.1.2. Aile ve Kadın Destanları	479
3.14.1.2.1. Türk Kadını ve Savaş.....	479
3.14.1.2.2. Sosyal Hayatta Anadolu Kadını	482
3.14.1.3. Aşk Destanları.....	483
3.14.1.4. Meslek Destanları	493
3.14.1.4.1. Esnaf Destanları	493
3.14.1.5. Toplumsal Hayatı Derinden Etkileyen Olaylarla İlgili Destanlar	494
3.14.1.5.1. Doğal Afetlerle İlgili Destanlar.....	494
3.14.1.5.1.1. Deprem Destanları	494
3.14.1.5.1.2. Sel Destanları	495
3.14.1.5.2. Kazalarla İlgili Destanlar	496
3.14.1.5.3. Dağ Kayması.....	496
3.14.1.6. Toplumsal Hayatı Olumlu Etkileyen Olaylara Dair Destanlar	497
3.14.1.6.1. Teknoloji/Fabrika Destanları.....	497
3.14.1.6.2. Baraj /Köprü/Ziraat Destanları	498
3.14.2. Kültürel Hayata Dair Destanlar	499
3.14.2.1. Yapı ve Anıt Destanları	499
3.14.2.1.1. Göktürk Kitabeleri	499
3.14.2.1.2. Camiiler.....	499
3.14.2.1.3. Çeşmeler	501
3.14.2.1.4. Diğer Tarihî Yapılar	501
3.14.2.2. Şehir Destanları.....	502
3.14.2.2.1. İlçe Destanları	510

3.14.2.3. Seyahat, Yol, Gurbet ve Sürgün Destanları	511
3.14.2.4. Doğal Çevre ve Tabiata Dair Destanlar	513
3.14.2.4.1. Orman Destanları.....	513
3.14.2.4.2. Dağ Destanları.....	513
3.14.2.4.3. Deniz ve Nehir Destanları.....	514
3.14.2.4.4. Mevsim Destanları	515
3.14.2.4.5. Bayram-Şenlik-Festival Temalı Destanlar	515
3.15. SAYI/ NESNE DESTANLARI.....	516
3.15.1. Sayılara Dair Destanlar	516
3.15.2. Taşla İlgili Destanlar	517
3.15.3. Yazma (Başörtüsü) Destanı	517
3.15.4. Kılıç Destanı.....	518
3.15.5. Halı Destanı	518
3.16. İNSANA DAİR DESTANLAR	519
3.16.1. Övgü Destanları	519
3.16.1.1. Sanatkârlara Dair Övgü Destanları	519
3.16.1.1.1. Taşın Dilinden Anlayan Dâhi: Mimar Sinan.....	519
3.16.1.1.2. Kılavuzluk Rolünde Dava Adamları: Edebiyatçılara Dair Destanlar	520
3.16.2. Öğüt Destanları	524
3.16.2.1. Millî Nasihatler	524
3.16.2.1.1. İzci Destanları	524
3.16.2.1.2. Atasözü Destanları	524
3.16.2.2. Hayırlamalar: Aile Fertlerine Dair Öğütler	525
3.16.3. Ağıt/Destanlar	525
3.16.4. Birey Destanları	528
3.16.4.1. Metafizik Varoluş Destanları.....	529
3.16.5. UzuV Destanları	529
3.16.6. Yaş Destanları	530
3.17. MİZAH DESTANLARI	531
3.18. TOPLUMCU-GERÇEKÇİ BAKIŞ AÇISIYLA KALEME ALINAN DESTANLAR.....	532
3.18.1. Soylu Eşkıya Motifini İşleyen Destanlar	532
3.18.1.1. Köroğlu Destanı.....	533
3.18.1.1.1. Atayurt'tan Anayurt'a Köroğlu.....	539
3.18.1.2. Dağ Sahipliğinin Vakur Sesi: Efe/Zeybek Temalı Destanlar.....	540
3.18.2. Soylu Eşkıyadan, Asi'ye Dönüş ya da "Devlet" ile Çatışma.....	541
3.18.2.1. Baba İshak Destanı.....	542
3.18.2.2. Şeyh Bedreddin Destanı	544
3.18.2.3. Şahkulu İsyanı Destanları	547
3.18.2.4. Celali İsyanları	548
3.18.2.4.1. Kalenderoğlu Pirî Mehmet Destanı.....	549
3.18.2.5. Irgatoğlu Atçalı Kel Mehmet ve İsyanı	551
3.18.2.6. Şaki İbrahim Destanı.....	552
3.18.2.7. Mustafa Suphi Destanı.....	552
3.18.2.8. Anzavur Ayaklanması.....	556

3.18.2.9. Pir Sultan Abdal Destanı.....	556
3.18.3. Devrimci-Romantik Kahramanları İşleyen Destanlar	558
3.18.3.1. İdeal Devrim Coğrafyası.....	560
3.18.4. Sosyalist-Marksist Destanlar	563
3.18.4.1. Kapitalizm Karşıtı Destanlar.....	566
3.18.4.1.1.Emekçi Sınıf Destanları.....	566
3.18.4.1.1.1. İşçi ve İşçi Hakları, Grev Temalı Destanlar.....	566
3.18.4.1.2. Sermaye Problemi.....	567
3.18.5. Halk Destanları	568
3.18.5.1. Göç ve Kitle Destanları	568
3.19. MASAL, EFSANE VE ALEGORİK NİTELİKTE DESTANLAR	571
3.19. 1. Masal Destanlar	571
3.19.1.1. Mitik Karakterde Masal Destanlar	571
3.19.1.2. Alegorik/Masal Destanlar	573
3.19.2. Efsane Temelli Destanlar	574
3.19.3. Alegorik Destanlar	576
3.20. MODERN EPİK VE EPİK-LİRİK DESTANLAR	578
3.20.1. Modern İnsanın Doğuşunu Dile Getiren Destanlar.....	579
3.20.2. Dine Neo-Epik Bakış ve Yorumlama Eksenli Destanlar	581
3.20.2.1. O ki İlimiyle Meşhur, Kullardan Bir Kul: Hz. Hızır	582
3.20.2.2. Dinî-Fantastik Kurguda Modern İnsanın Kendini Buluşu Temalı Destanlar ...	584
3.20.3. Kahramanlık Mitosu ve Modern Epik Şiir	586
3.20.4. Gündelik Şehir Hayatına ve Bireyin Yitimine Bağlı İtiraz İçeren Destanlar.....	588
3.20.4.1. Hatıralara Saklanan “Efendi”lere Dair Destanlar.....	592
3.20.5. Konumlandırılmayan Anlatıcı ve Anlatı Temelinde Epik-Lirik Destanlar	593
3.21. ÜLKÜSEL DESTANLAR	594
3.21.1. Turan Temalı Destanlar	595
3.21.1.1. Bir Belde Hayali: Turan Temalı Destanlar	598
3.21.2. Türk Cihan İdealinin Coğrafi Mefkûresi Kızılalma Temalı Destanlar.....	599
3.22. MİLLÎ DESTANLAR.....	603
3.22.1. Eski Türk Tarihi Temelli Millî Destanlar.....	603
3.22.2. Anadolu Tarihi Temelli Millî Destanlar.....	617
3.22.2.1. Millî Destan Arayışı ve Yahya Kemal	618
3.22.2.2. Millî Destan Arayışı ve Anadolucular	619

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRK EDEBİYATI SAHASINDA

KALEME ALINAN DESTANLARIN İÇERİK VE ŞEKİL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

4.1. DESTANLARDA ŞAHİS KADROSU.....	635
4.1.1. Destan Kahramanının Özellikleri	635
4.1.2. Diğer Şahıslar.....	637
4.1.3. Yeni Türk Edebiyatı Destanları İçin Tipoloji Denemesi.....	638
4.1.3.1. Mitik Kahraman Tipi.....	638

4.1.3.2. Savaşçı Kahraman Tipi	639
4.1.3.2.1. Sosyal Arşetipe Bağlı Alp Tipi	639
4.1.3.2.2. Cihan İdealinin Değişmesiyle Birlikte Dönüşen Fütuhatçı Alp Tipi	640
4.1.3.2.3. Bölgesel Savunmada Rol Oynayan Zanaatkâr Tipi	641
4.1.3.2.3.1. Manevî Savaşçı Tipi	641
4.1.3.2.3.2. Keramet Ehli Velî Tipi	642
4.1.3.2.3.3. Tasavvufî Önder Tipi	642
4.1.3.2.4. Otokontrolü Sağlayan Yardımcı Tipi	642
4.1.3.2.4.1. Bilge Kişi Tipi	643
4.1.3.2.4.2. Hakan/Kağan/Yönetici Tipi.....	643
4.1.3.2.4.3. Yakın Dost	644
4.1.3.2.4.4. Kültürel Kahraman	644
4.1.3.2.5. Devrimci Tipi.....	644
4.1.3.2.6. Barışçı Tip.....	645
4.1.3.2.7. Bireysel Arayışını Gerçekleştiren Tip	645
4.1.3.2.8. Kadın tipleri.....	645
4.1.3.2.8.1. Ana tipi	646
4.1.3.2.8.2. Sevgili/Eş tipi.....	646
4.1.3.2.8.3. Bacı tipi	646
4.1.3.2.9. Ulusal Kurtarıcı (Bozkurt) Kahraman Tipi.....	647
4.1.3.2.10. Türk Millî Kahraman Kültü: Mehmetçik Tipi.....	647
4.1.3.2.11. Müşahit Tip	648
4.2. DESTANLARDA VAKA VE KOMPOZİSYON	648
4.2.1. Destanlarda Kalıp Sözler/Formel İfadeler/Epik Klişeler	649
4.2.1.1. Açılış Formeli ve Anlatıma Giriş.....	650
4.2.1.2. Düğümler ve Geçiş Formelleri	650
4.2.1.3. Sonuç ve Kapanış Formeli	651
4.3. DESTANLARDA ZAMAN	652
4.4. DESTAN MEKÂNI	654
4.5. Destanda Ölçü	656
4.5.1. Hece Vezniyle Kaleme Alınan Destanlar	656
4.5.2. Aruz Vezniyle Kaleme Alınan Destanlar	657
4.5.3. Serbest Vezinle Kaleme Alınan Destanlar	657
4.6. DESTANDA BİÇİM ÖZELLİKLERİ.....	657
4.6.1. Uzun Şiir	658
4.6.2. Uzunluğu Noktasında Destanlar	659
4.6.2.1. Tek Bir Uzun Şiirden Oluşan Destanlar (Destan Şiir)	659
4.6.2.2. Parça Şiirlerden Oluşturulan Bütünlüklü Destanlar (Nehir Şiir)	660
4.6.2.3. Bölümlemeli Destanlar	660
4.6.2.4. Uzun Şiirle Kurulan Müstakil Destanlar (Destanı Şiirler)	661
4.6.2.5. Kısa Destanlar (Destansı Şiirler)	661
4.6.3. Manzum Oluş	661
4.6.3.1. Nazım Birimi Açısından Destanlar	662
4.6.3.1.1. Beyitlerle Kurulan Destanlar	662

4.6.3.1.2. Üçerli Mısralık Bentlerle Kurulan Destanlar	662
4.6.3.1.3. Kıtalarla Kurulan Destanlar.....	662
4.6.3.1.4. Türkü Formunda Kavuştaklı Destanlar	663
4.6.4. Destanda Bakış Açısı ve Anlatıcı.....	663
4.6.4.1. Anlatıcısı Bakımından Destanlar	663
4.6.4.1.1. Hâkim Anlatıcı ile Kurulan Destanlar	664
4.6.4.1.2. Gelenekten Taşınan Dede Korkut Tipi Anlatıcı	664
4.6.4.1.3. Ben Anlatıcı ile Kurulan Destanlar.....	664
4.6.4.1.4. Biz Anlatıcı ile Kurulan Destanlar	665
4.6.4.1.5. Karma Anlatıcı ile Kurulan Destanlar	665
4.6.5. Tahkiye.....	665
4.6.6. Destanlarda Söz Sanatları	666

BEŞİNCİ BÖLÜM

DESTAN MOTİFLERİ

5.1. TİPOLOJİK MOTİFLER.....	667
5.1.1. Geleneksel Destan Halkasını Örnekleyen Destanlarımızda Tipolojik Motifler	667
5.1.1.1. Kahramanın Tanrısal Erke Sahip Olarak Kendisini Doğuştan ve Kolaylıkla Kanıtladığı Destanlarda Görülen Tipolojik Motifler.....	667
5.1.1.2. Kahramanın Sürgün Konumda Kaldığı Destanlarda Görülen Tipolojik Motifler.....	668
5.1.1.3. Kahramanın Düşmanlarınca Bertaraf Edilmesi Çabaları Ekseninde Oluşturulan Destanlarda Görülen Tipolojik Motifler	669
5.1.1.4. Kahramanın Aşk ve Cesaret ile Sınanması Ekseninde Görülen Tipolojik Motifler.....	670
5.1.1.5. Geleneksel Destan Halkasına Eklemlenen Destanlarda Kahramanın Sonunu İşleyen Tematik Motifler.....	671
5.1.2. Modern Destanlarımızda Tipolojik Motifler	672
5.1.2.1. Milli Kahramanın Tipolojik Motifleri.....	672
5.1.2.2. Toplumcu Kahramanın Tipolojik Motifleri.....	672
5.2. MİTOLOJİK MOTİFLER	673
5.2.1. Yaratılış Motifleri	673
5.2.1.1. Başlangıç Motifleri	673
5.2.1.1.1. Kozmik Yaratıcı	673
5.2.1.1.1.1. Gök-Tanrı	674
5.2.1.2. Yaratılış Menşei Motifleri.....	674
5.2.1.2.1. Ergenekon/Bozkurt	674
5.2.1.2.2. Işık.....	675
5.2.1.3. Olağanüstü Varlıklara Dair Motifler.....	676
5.2.1.3.1. Yarı Tanrılar/Olağanüstü Eşler.....	676
5.2.1.3.2. Mitolojik Mahiyette İnsan Kahramanlar	677
5.2.1.3.3. Mitolojik Düşmanlar ve Yaratıklar Motifi	678
5.2.1.3.3.1. Kötü Ruhlar	678

5.2.1.3.3.2. Yer Altı Ruhları.....	678
5.2.1.3.3.3. Tepegöz.....	678
5.2.2. Tabiat Kültüne Dayanan Motifler.....	679
5.2.2.1. Ağaç.....	679
5.2.2.2. Dağ ve Tepe.....	680
5.2.2.3. Mağara.....	680
5.2.2.4. Gök.....	681
5.2.2.4.1. Ay.....	681
5.2.2.4.2. Güneş.....	681
5.2.2.4.3. Yıldırım/Şimşek.....	682
5.2.3. Şamanist Motifler/İslam Öncesi Motifler.....	682
5.2.3.1. Atalar Ruhu.....	682
5.2.3.2. Demir/Demirci.....	683
5.2.3.3. Bilir Kişi/Bilici.....	683
5.2.3.4. Formülistik Sayılar.....	683
5.3. MASAL MOTİFLERİ.....	684
5.3.1. Olağanüstü Yerler.....	684
5.3.2. Dev, Cadı, Cin, Peri.....	685
5.3.3. Olağanüstü Yardımcılar.....	685
5.4. MİSTİK MOTİFLER.....	685
5.4.1. Fantastik/Mistik Motifler.....	685
5.4.1.1. Rüya.....	685
5.4.1.2. Büyü/Sihir.....	686
5.4.1.3. Kut.....	686
5.4.1.4. Kırklar.....	687
5.4.1.5. Ruh.....	687
5.4.1.6. Kesik Baş.....	687
5.4.1.7. Hızır.....	688
5.4.1.8. At.....	688
5.4.2. Dini/Mistik Motifler.....	689
5.4.2.1. Mucize/Keramet Gösterme.....	689
5.4.2.1.1. Don Değiştirme.....	689
5.4.2.1.2. Uçma.....	690
5.4.2.1.3. Ölüp Tekrar Dirilme.....	690
5.4.2.2. Din Değiştirme.....	690
5.5. TABİAT MOTİFLERİ.....	690
5.5.1. Deniz/ Göl/ Irmak.....	690
5.5.2. Orman.....	691
5.5.3. Taş/Kaya.....	691
5.6. HAYVAN MOTİFLERİ.....	692
5.6.1. Benzetme Nitelikli Kullanılan Hayvan Motifleri.....	692
5.6.1.1. Arslan.....	692
5.6.1.2. Ejderha.....	692
5.6.1.3. Kurt.....	692

5.6.1.4. Yılan Motifi	693
5.6.1.5. Kartal.....	693
5.6.1.6. Köpek	693
5.6.1.7. Sırtlan.....	694
5.6.1.8. Beyaz Ayı.....	694
5.6.2. Av Geleneğinde Önemli Olan Hayvan Motifleri	694
5.6.2.1. Geyik/Ceylan.....	694
5.6.3. Sosyal Misyon ve Konum Bildiren Hayvan Motifleri	695
5.6.3.1. Güvercin.....	695
5.6.3.2. Küçükbaş Hayvan.....	695
5.6.3.3. Büyükbaş Hayvan.....	696
5.6.3.3.1. Boğa.....	696
5.7. KAHRAMANA DAİR MOTİFLER	696
5.7.1. Çocuksuzluk	696
5.7.2. Olağanüstü Doğum.....	696
5.7.3. Ad Verme	697
5.7.4. Olağanüstü Değer Kazandırma.....	697
5.7.5. Yardımcı Kahramanlar	698
5.7.5.1. Haberci.....	698
5.7.6. Karşı Güç ve Düşmanlık	698
5.7.6.1. Hile, Tuzak, Zehirleme.....	699
5.8. TOPLUMCU MOTİFLER	699
5.8.1. Eşkıya.....	699
5.8.1.1. Soylu Eşkıya ve Köroğlu.....	700
5.8.1.2. Devlete İsyan ve Asilik.....	700
5.8.1.3. Devrimci.....	700
5.8.2. İdeolojik Söylem Motifleri	701
5.8.2.1. Sermaye Problemi	701
5.8.3. İşçilik ve İşçi Hakları.....	701
5.8.4. Fabrika	701
5.8.5. Gecekondu	702
5.8.6. Halk.....	702
5.9. SOSYAL HAYATA DAİR MOTİFLER	702
5.9.1. Şölen/Toy	702
5.9.2. Av.....	703
5.9.3. Kadın.....	703
5.9.3.1. Anne.....	704
5.9.3.2. Aşk	704
5.9.3.3. Evlilik	705
5.9.3.4. Harp Kadınları.....	705
5.9.4. Aile.....	706
5.9.4.1. Aile İçi Çatışmalar.....	706
5.9.5. Dostluk	707
5.9.6. Savaş	707

5.9.6.1. Savaş Araçlarına Dair Motifler	707
5.9.6.1.1. Ok ve Yay	708
5.9.6.1.2. Kılıç	708
5.9.6.1.3. Modern Savaş Araçları	708
5.9.6.2. Savaş Kurallarına ve Oyunlarına Dair Motifler	709
5.9.6.2.1. Türk Savaş Töresine Dair Motifler	709
5.9.6.2.2. Casus	709
5.9.6.2.3. Hain	710
5.9.6.2.4. İhanet ve Cezası	710
5.9.7. Göç	711
5.9.8. Ölüm	711
5.10. FOLKLORİK/TÖREL/ETNOGRAFİK MOTİFLER	712
5.10.1. Adak, Yatır	712
5.10.2. Fal/Kurşun Dökme/Nazar	713
5.10.3. Halk Hekimliği	713
5.10.4. Halk Takvimi	713
5.10.5. Giyim-Kuşam	714
5.10.6. Eğlence, Spor ve Oyun	714
5.10.7. Yiyecek, İçecek	714
5.10.8. Bitki	715
5.10.9. Eşya	715
5.10.10. Zıtlık	715
5.10.11. Renk	716
5.10.12. Beddua	716
5.11. MİLLÎ-MORAL/SİMGESEL MOTİFLER	717
5.11.1. Aşiret, Boy, Millet, Tarikat	717
5.11.2. Sancak/Bayrak/Tuğ	717
5.11.3. Şehit	718
5.11.4. Meçhul Asker	718
5.11.5. Ata Yurt	718
5.11.6. Başkent	719
5.12. ÜLKÜSEL MOTİFLER	719
5.12.1. Kızılçelma	719
5.12.2. Cihat	720
5.12.3. Vatan	720
5.12.4. Rejim	720
5.12.4.1. Cumhuriyet	721
5.12.4.2. Demokrasi	721
5.13. İDEAL VE GENETİK DEVAMLILIK MOTİFLERİ	721
5.13.1. Menşe Atası Olarak Oğuz Kağan	721
5.13.2. Eski Kahramanlara Dayanan Motifler	722
5.13.2.1. Kür Şad	723
5.13.2.2. Ulubatlı Hasan	723
5.13.2.3. Barbaros	723

5.13.2.4. Canbulat.....	723
5.13.3. Eski Hükümdarlara Dayanan Motifler.....	724
5.13.3.1. Mete Han.....	724
5.13.3.2. Attilâ.....	724
5.13.3.3. Alparslan.....	724
5.13.3.4. Yıldırım Beyazıt.....	724
5.13.3.5. Fatih Sultan Mehmet.....	725
5.13.3.6. Yavuz Sultan Selim.....	725
5.13.4. Modern Devlet Mitosu Olarak Atatürk.....	725
5.14. TARİHÎ DEVAMLILIK MOTİFLERİ.....	726
5.14.1. Dede Korkut.....	726
5.14.2. Göktürk Kitabeleri.....	726
5.14.3. Anadolu.....	727
5.14.4. Osmanlı.....	727
Sonuç.....	729
Kaynakça.....	735

ÖN SÖZ

BİR MİLLETİN kültürel damarlarından olan ve toplumsal hayatın inşasında önemli rol oynayan destanlar, bu zamana kadar pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş bir konudur. İlk çağ toplumlarından başlayarak günümüze kadar gelen çizgide, insanî arayışların temelinde değişmediğini söylemek mümkündür. Yaşadığı çevreyi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan, bunun için mitik dünyada sefere çıkan atalar ile bugün yitirmiş olduğu değerleri arayan günümüz insanının bunalımı, aslında değişmeyen trajediyi de doğurmaktadır. İnsanın çağlar boyunca devam ettirdiği eylem olarak arayış, onun devamlı ilerlemesini sağladığı gibi, bu ilerleme ifade etme ve örnek olma becerisini de yanında taşıyacak, zamanla insan, duygu ve düşüncelerini de ifade etme ihtiyacı hissedecektir. Bu aktarımda ilk olarak başarılar, krizler ve şuurlanmalar iletilecek, bunun için de destanlara başvurulacaktır. Modern dönemde kaleme alınan destanların, yazılış nedenleri de bu yöneltte aranmalıdır.

Yeni Türk Şiiri içerisinde, gerek geleneksel tema ve çerçeveyi kullanan, gerek yeniden üretim sayılabilecek olan ve gerekse orijinal arayışların ürünü olan destanların kaleme alındığı görülür. Bundan hareketle elinizdeki eserde modern dönemde destan türünün kullanılış nedenleri incelenmiş ve bu sahada kaleme alınan destanlar hakkında kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışma 1839-2000 yılları arasında yazılmış olan destanları kapsamaktadır. Neo-Epik olarak adlandırılan saha, 2000 yılı sonrasında gündeme gelse de, akımın başlangıcı İkinci Yeni olarak belirlendiği için çalışmada bu konunun da bir bahisle anılması gerekli görülmüştür.

Eserin giriş bölümünde destan kavramı ile epik tür arasındaki ilişki incelenmiş, epos, epik ve epepe kavramlarından hareketle destan yapısına ulaşılmaya çalışılmış, destan ve epik şiirin kuramsal olarak birleşen cepheleri incelenmiştir. Birinci bölümünde, destan kavramı incelenmiş, Türk edebiyatı içerisinde destanın serüveni dile getirilmiştir. Türk edebiyatında destanın teşekkülü ve tarihi, İslâmiyet öncesi dönemden başlatılarak değerlendirilmiş, Halk ve Divan edebiyatları içerisindeki destan örneklerinden bahsedilmiştir. Destanların kaynaklık ettiği türler, çeşitli bilimsel disiplinler ve sosyal sahalar ile kurduğu ilişki de dikkate alınarak, kavramın Türk edebi-

yatı içerisindeki önemi ve sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Devamında Yeni Edebiyat alanı içerisinde destanların yazılış nedenleri incelenmiş, romantizm, ulusalcılık, millî devlet ve millî edebiyat kavramlarının destanlarla olan ilişkisine değinilmiştir. Ayrıca tarih şuuru, mazi ve vatan icadı, kolektif bilinçaltı hizmeti ve ideolojik şiir arayışı noktasında destanlara yönelişin nedenleri irdelenmeye çalışılmış, buradaki tespitlerden hareketle Yeni Edebiyat sahasında destanların üretiliş/yazılış nedenleri tartışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, anılan saha içerisindeki destanların tanım ve tarih çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, saha içerisindeki destanlara dair bir tasnif yapılmaya çalışılmış ve tasniflenen destanların incelenmesine geçilmiştir. Dördüncü bölümde, Yeni Türk Şiiri alanında yazılan destanların kuramsal çerçevesinin aydınlatılmasına gayret edilmiş, bu eksende destanlarda şahıs kadrosu ve kahraman kültürü incelenerek, bir tipolojik tasnif denemesine gidilmiştir. Daha sonra, incelenen destanların olay örgüsü ve kompozisyonu, destan mekân ve zamanı, şekil ve üslûp özellikleri, genel hatlarıyla dile getirilmiştir. Beşinci bölümde, bir motif indeksi oluşturulmaya çalışılmış, bu noktada sürekli tekrarlanan, aynı tema çerçevesinde kaleme alınan destanların neredeyse tamamında ortaklık taşıyan motifler tespit edilmiş ve bu motifler on dört ana başlıkta değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise, destan türünün Yeni Türk Şiiri içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma, dünyanın en eski konularından olan destanlar hakkında söylenen pek çok sözden biridir ve alanı içerisinde bir ilk çalışmadır. Hedefimiz Yeni Türk Edebiyatı destan sahasında çalışacak araştırmacılar için bir kaynak sağlamaktır. Hatalar ve kusurlar çalışmayı ortaya çıkarana aittir. Katkılar ve başarı ise edebiyatın payıdır.

Bu çalışmanın oluşmasında sonsuz desteğini gördüğüm, pusulası daima ah-lâk, iyilik, adalet ve dürüstlükten yana olan, terazisinde hep nizamı ve ilmi tartan, öğrencisiyim demekle her zaman gurur duyacağım Doktora Babam, Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK'e, seçtiği konu için, her zaman çalışmamızla ilgilendiği, değerli fikirlerini, emeğini çalışmamızdan eksik etmediği ve yanımızda olduğu için sonsuz teşekkürler...

Ayrıca, kaynaklara ulaşmamda büyük mesai harcayan Özgür KOÇAK'a, Millî Kütüphane'nin zorlu şartlarında bana büyük kolaylık gösteren Nebahat ve Duran DOĞAN çiftine ve ilerlemiş yaşına rağmen, saatlerce bilgisayar başında özetlerimi toparlamaya çalışan sevgili annem Türkan ÖCAL'a, ödenmez hak ve emekleri için teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

A. EPİK'TEN DESTAN'A

Epik Şiire Kavramsal Yaklaşım, Türler ve Türlerin Tarihi

Destan türünün incelenmesi ve yorumlanmasındaki zorluklar öncelikle kavramın, literatür içerisinde sağlam bir tanımını yapamamakla başlar. Türün, içeriği nedeniyle yüklendiği farklı anlamlar kadar, deyimlerden düz yazıya dek uzanan geniş kavram çerçevesi, tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Öncelikle terimi doğuran asıl kaynak olarak epik türün üzerinde durmak ve epiğin doğuşuna bakmak gerekir.

19. yüzyılda, tür kavramı hakkında yapılan çalışmalar, türler arası bir sınıflandırmayı da beraberinde getirir. 'Epik', 'Lirik' ve 'Dramatik' üç ana tür olarak çeşitli felsefi ve sosyolojik incelemelere konu olur. Goethe'nin, açık seçik anlatan, hikâyemsi yapıları epik; coşkulu ve heyecanlı iletimi lirik; gösterimsel olarak bizzat eylem rolünü üzerine alan türü de dramatik olarak değerlendirmesi, türler üzerindeki ilk ciddi tasniftir. Böylece üç temel tür, insanın üç ayrı davranışına -anlatmak, heyecan ve eylem- bağlanır. Paul da epiği geçmiş zamanın anlatısı; liriki şimdinin şiiri; dramı da geleceğin gösterimi olarak adlandırır. Hugo, epiği antikitenin ve Homeros'un kaynaklığında, liriki İncil'in kaynaklığında, dramı da Shakespeare'in ve modern çağın kaynaklığında düşünür. Bu bir anlamda insanlık tarihinin de çağlara bölünmesi ve gelişimi ilkesidir.¹ Türlerin sınıflandırılması, bizleri genel bir fikre ulaştırır ancak burada asıl soru, türlerin ana kaynağı ve doğuşu üzerine yoğunlaşır. Üç tür de eski gelenek içerisinde doğup gelişir. Pospelov, insanların henüz sınıf

¹ Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2003, s. 56-61. Ayrıca bk. Goethe-Schiller, "Epik ve Dramatik Şiir Hakkında", (Çev.: Melahat Özgü), *Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme Dergisi*, IX(100-102), Ankara, Ocak Haziran 1949. Cemal Köprülü, "Epik Şiir ve Epopeye Dair", *Varlık*, Sayı: 162, Nisan 1940.

bilincinden yoksun oldukları ilkel zamanlarda, bugünkü manada sanat eserinin bulunmadığını söyler. Bu dönemdeki sanatsal içerik, toplumsal fantastik aktarımlar, mitsel ve büyüye dayalı bir dünya görüşüyle birlik içindedir. Toplumsal hayatın henüz başlangıcında bulunan ve birbirinden çok farklı olan yanların oluşturduğu temel birliğe “ilk toplumsal bilincin ‘sinkretizm’i (birbiriyle çelişen şeylerin bağdaşıcılığı, uzlaşıcılığı) denir. Pospelov’a göre ilkel dönem eserleri de sanatsal yaratış içeriği yönünden sinkretistik yapı gösterir.²

İnsanların sınıflara ayrıışmadıkları, daha çok avcılıkla geçindikleri bu ilk toplumsal gelişim aşamasında, ilkel insan doğaya bağımlıdır ve onu hem kişiselleştirerek kendisine muhatap alır, hem de korkunun verdiği bir tepkiyle doğayı çeşitli ritüellerle yüceltir. Bu dönemde verilen eserler de sinkretistik bilincin temel nesnelereyle -doğa, hayvanlar, bitkiler ve doğaüstü güçlerle uyumludur. Genelde büyü ya da dans biçiminde gösterimler, ilk insanlar için doğayla barışık olmanın çareleri olarak görülür. Totemciliğin bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek olan bu özellik, dilin gelişmesi ile ilk kez tabiatla dair masalların da ortaya çıkmasını sağlar. Bu masallar ve masallarda kullanılan imgeler, insanın fantastik düşünce yönünü ve doğaya dair ‘kişileştirme’ ve ‘yüceltme’ duygularını da barındırır.

Toprağın işlenmesiyle birlikte, doğa konusunda bilgisi genişleyen insan, yeni bir gelişim aşamasına geçtiğinde, ilkel insanın büyüye ve temel anlamlara dair anlayışında da farklılıklar doğar. Toprağa yerleşme ve ekip biçme faaliyeti, toplumsal eylemleri de değiştirir. “Artık insanların çağruları, ava çıkışın başarılarından çok daha fazlasıyla, ilkbaharın gelişine, sürülerinin, tarlalarının, bahçelerinin verimliliğine, komşu boy’larla yapılan savaşların ve onlara düzenlenen baskınların zaferle sonuçlanmasına” yöneliktir.³ Büyüsel ritüeller de toprağa tohum atma ya da sürüleri otlağa çıkarma öncesi yapılan danslar veya savaşa çıkış öncesi oynanan askeri oyunlar olarak görülmeye başlanır. Bu tür tören dansı, toplu olarak yapılan, şarkılar eşliğinde oyunlu, fakat sözsüz gösterimleri içeren bir toplu danstır ve insanlar danslarla ritmik söylemeulaşır. Epik türün de başlangıcında bulunan bu ritmik söylemin oluşmasıyla birlikte, türlerin sanat çizgisi de doğar. Başlangıçta, sadece korodan ibaret olan törensel şarkıdan, giderek insanî özlem ve amaçların dile getirildiği bağımsız bir bölüm halinde sunuş şarkıları gelişir. Zamanla korobaşının sunuş şarkısı daha geniş yer tutmaya başlar ve bu şarkı nihayetinde korosuz, kavuştaksız ve eşliksiz de söylenebilen bir solo şarkıya ya da coşkulu bir anlatıma doğru evrilir. Dansa

² Gennadiy Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, (Çev.: Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 59-61.

³ Pospelov, *age*, s. 63.

ve anlatıma eşlik eden bu ayinsel koro şarkıları zamanla törensel uygulamanın dışına çıkarak, bir sanat özelliği kazanır ve lirik tür doğar. Koro üyelerinin diyalogları da gelişerek dram türünü doğurur. Korobaşlarının girişleri ise epik şarkıların kaynağı olur.

Başlı başına bir şarkılı anlatım yani epik, kaynağını askerlerin törensel danslarından alır. Tahkiye ögesinin bulunduğu bu toplu danslardan sonra, kabilenin bir önder eşliğinde kazandığı başarıları sergilemek amacıyla koro-başı tarafından dile getirilen sunuş şarkıları epik türün kaynağıdır.⁴ Zamanla, korobaşlarının giriş şarkıları, şarkıcılar tarafından seslendirilmeye başlanır. Bu şarkıcılar, epik türdeki imge dilini geliştirerek, zaman zaman totem ya da tanrıların desteğini alan olağanüstü bir kahramandan hareketle, bir tür kahraman kalıbı üretirler. Bu kalıp etrafına önemli bazı olayları da toplayan ‘rapsod’ adlı ozanlar, Latince ‘şarkı dikici’ manasına gelen bu sıfatlarını çok yerinde kullanarak, anlatılardan halkalanmak suretiyle büyüyen bir şarkı kümesi doğururlar. “Böylece eski Yunanlıların “epope” (destan) dedikleri, anıtsal epik şarkılar” oluşur.⁵

Türler öğretisi, uzun zaman boyunca tartışılmış ve genel kabul bu yönde olmuştur. Terimlerdeki kargaşa henüz çözülemese de önemli olan türlerin doğuş devri diye adlandıracağımız antikitede insanların yabancılaşmadan uzak oldukları ve anlatılanların tamamıyla gerçek kabul edildiğidir. Bu durumda Pospelov’un “*sinkretik*” kavramı, daha çok epik şiir için doğru görünmektedir. Hikâye etmeye dayalı bir anlatım, duygusal coşumdan ya da diyalogdan daha fazla gerçekçi ve yapmacıksızdır.

Epik Kavramı

Dünya şiir tarihinin ilk poetik eserlerinden birisi Aristoteles’in *Poetika*’sıdır. Aristoteles’e göre şiir sanatının varlığı, insan doğasında bulunan iki temel nedene bağlıdır. Bunlardan birisi, kişinin olağanüstü bir yetiye sahip olduğu taklit içtepisidir ki bu onun hayatını idame ettirmesini de sağlar. İkinci neden ise, insan için karakteristik olan taklit ürünlerine karşı gelişen hoşlanma duygusudur. Kişi taklit yeteneğiyle gelen harmoni ve ritim duygusunu da adım adım geliştirerek ilk önce uzun düşünmeyi gerektirmeyen destan türüne ulaşmış; taklit sırasında tahkiyeyi geliştirmiş ve buradan da şiir sanatını oluşturmuştur.⁶ Ölçü ve dengenin ritmi oluşturduğu bu ilk şiir örneklerine

⁴ Pospelov, *age*, s. 215.

⁵ Pospelov, *age*, s. 64-65.

⁶ Aristoteles, *Poetika*, (Çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 17-20.

'hymnos' adı verilir. "Hymnos, tanrılar onuruna söylenen, rahipler tarafından yaratılan dinî nitelikli şiirlerdir. Hymnosların yaratıcıları, ilk şairler," aynı zamandara-hip de olan "aoidoslardır."⁷ Truva Savaşı sırasında şiir, ilk kez din görevlilerinin tekelden çıkararak ozanların dinî konular yanında, kahramanlık temasını da işleme sürecine gelir. Böylece dinî aoidoslardan sonra 'rhapsodos'lar ortaya çıkar ve bu ozanlar, şehir şehir dolaşarak okudukları şiirlerde zafer ve kahramanlık temalarını işlemekte, şiirlerinin vezni, ölçü ve temposunu ellerindeki değnekle idare etmektedirler."⁸ Aristoteles, epos veya epope ile epikten türeyecek olan bu anlatmalık ilk ürünleri kastederek, türü, temsili ve anlatmaya dayalı, gerek malzeme gerekse süre bakımından çok geniş tutulmuş, ölçülü bir tür olarak değerlendirir. Zaten epopeyi, trajediden ayıran noktalardan biri, kullanılan ölçünün "heroik" ölçü adı verilen ve bir uzun, iki kısa heceden oluşan altı vurulu dize yapısından oluşmasıdır. Bunun dışında herhangi bir ölçünün epos için uygun olmadığını savunan Aristoteles, heroik ölçünün tüm ölçüler içinde "en dengeli" olanı olduğunu; bunun da mecaz ve seslenmeli tahkiyelerde en uygun ölçü olduğunu söyler.⁹

Daha çok anlatma ve tarih-kahramanlık bağı içerisinde epik türün sınırlarını belirleyen Aristoteles'in "epik deyince anladığım şey, malzeme bakımından çok geniş tutulmuş bir konudur. Epos'ta tek tek bölümler, bütün şiirin uzunluğu içinde uygun bir uzunluk elde edebilirler"¹⁰ sözü, Poetika boyunca çizdiği özellikler ve yaptığı tanımlarla birleştğinde, dünya edebiyatları için de epik şiirin kuralları başlangıç itibarıyla belirlenmiş olur. Böylece bir eserin destan olabilmesi için, özel bir kahramana yaslanması, uzun olması, belli bir kalıpla yazılması ve tahkiye üslûbuna dayanması temel şart kabul edilmiş ve epopenin –dolayısıyla destanın– sınırları çizilmiştir.

Epos, Epik ve Epope Kavramları Üzerine Bir Tanımlama Denemesi

Epos, Yunanca şiir kelimesini karşılayan kavramdır. Tür olarak şiiri belirten epos, şiir şeklinde anlatmak ifadesi verilerek destan kavramını karşılar duruma gelmiş ve bu durumda da "epopiia" veya "epopee" sözcükleri ile ifade

⁷ Emel Kefeli, *Metinlerle Batı Edebiyatı Akımları*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 20.

⁸ Kefeli, *age*, s. 20.

⁹ Aristoteles, *Poetika*, s. 21-70.

¹⁰ Aristoteles, *age*, s. 53.

edilmiştir.¹¹ Yunanca kelime anlamında söz, söylem karşılığını veren epos, klasik epik şiir olarak adlandırabileceğimiz bir şiir türüdür ve epik şiirin arkaik atası olduğu söylenebilir. Çünkü Antik Yunan’da şiir, lir eşliğinde söylenirse lirik, sahnelenirse drama, bir topluluk önünde okunursa epik form kazanır. Bu durumda anlatmaya dayalı bir tür olarak, eposun doğrudan epik türün kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Epik, Türk edebiyatında doğrudan destanı karşılamaktan öte, epopenin yazılması için gerekli olan genel şiir tarzını ve şiirin adını belirleyen temel kavramdır. Yani ölçüsü, içeriği ve yapısıyla epik, ilk çağdan bu zamana değin uzanan bir şiir formunu örnekler. Bu bağlamda, daha çok sözlü kültür ortamında, geleneksel icra yoluyla söylenegelen, Antik Yunan’da altılı ölçüyü ifade eden bir kalıp ile yazılan ve konusu olağanüstü yeteneklere sahip bir kahramanı ve onun kahramanlıklarını içeren şiir türü, yani ölçülü, sözel ve icra yöntemi belli bir kahramanlık şiiri, epik şiirdir.

Batı edebiyatlarında kullanılan ve Yeni Türk Edebiyatı içerisinde de değerlendirilecek olan *epope* kavramı ise daha çok yazılı kültür dairesi içerisinde oluşturulan, konusu kahramanlık olan, uzun şiiri karşılayan türdür. Aslında içerik farkları olsa da günümüz destan kullanımına en çok yaklaşan kavramdır. Epope, epik formunda kaleme alınır. Oldukça uzun, ölçülü ve kahramanlık esaslı bir şiirdir, ancak bu kez yazının hâkim olduğu ve yeniden türetilebilir kalıpların bulunduğu bir şiir türünü karşılar. Öcal Oğuz, epik şiiri, “*bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı*” şiir olarak tanımlar. Bununla birlikte, Oğuz, kavramın tanımlarında “*kurmaca*”, “*anlatı*”, “*uzun şiir*”, “*olağanüstü*”, “*kahramanlık*” unsurlarına yer veriliyor olduğunu belirtir ve yine epik türde şairin ikinci planda kalması ve kahramanların maceralarının öne çıkmasının epope ile epik şiirin akrabalığını teyit ettiğini dile getirir.¹²

Epope kavramı üzerine düşünen Ali Canip Yöntem, Voltaire’in “*epopeyi kahramanca maceraların manzum hikâyesi*” şeklinde tarif ettiğini söyler.¹³ Aslında bu tanım da epopenin epikle ilgili sınırını ortaya koymuş olur. Yöntem, epopedede ferdi bir zekâ mahsulü aramaz. Epopenin konusu, milletin maşeri vicdanında yaratılmış, şairler ancak bu kolektif yaratıyı şahsi üslûpları ile derinleştirmişlerdir diyerek, epopeyi epiğe bağlar. Yöntem’e göre henüz pozitif düşünemeyen ve tabiat olaylarını tam mânâsıyla yorumlayamayan insanlar,

¹¹ Ali Canip Yöntem, *Epope, Epopée ve Edebî Nevilerle Mesleklere Dair Malûmat*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1930, s. 1-2.

¹² Öcal Oğuz, “Eski Türk Destanlarında Olay ve Metin Sorunu”, s. 24.

¹³ Ali Canip Yöntem, “Epope Nedir?”, *Ali Canip Yöntem’in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, (Hzl. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan), Tablet Yayınları, Konya 2005, s. 719.

kabile savaşlarında bazı figürlerin ön plana çıktığını görür ve bu figürleri derhal mefkûreleştirerek tek bir adamda, bütün ırkın fazilet, sadakat, kahramanlık ya da tersi bir bakışla ihanet, vahşilik gibi tüm beşerî olaylarını ortak bir muhayyilede biriktirerek temessül ettirir. Yöntem'in epepe için belirlediği dört poetik yaklaşım vardır. Öncelikle vaka, hakikate yakın, kahramanca ve kahramanlığı yüceltici tarzda olmalıdır. Şahıslar, açık olarak belirtilse de vaka, esas kahraman temelinde yükselmeli ve kahraman, anlatının merkezinde olmalıdır. Ancak kahraman düz bir tiptir. Tek hâkimiyeti kendisine halk muhayyilesinde biçilen rol üzerine ve genellikle kahramanlık yönündedir ancak halk tarafından öylesine benimsenir ki tarihin yaptığı itirazlar bile bu konuda itibara alınmaz. Muhayyilede şekillenen kahraman ve olaylar, devamında büyük bir şairin halk arasındaki anlatıları birleştirmesiyle epepe olarak görünür olur. Şekil noktasında epepe uzun olmalı, ancak epizotları ve kompozisyon bölümleri, birbiriyle uyumlu parçalar halinde bulunmalıdır. Üslûbun içerisinde “*yılmaz insan şekilleri, parlak renkler, debdebeli ifadeler, canlı hayaller, necip düşüncüler, yüksek duygular*”¹⁴ bulunmalıdır. Bu kurallar dışında, alelâde bir kahramanlığın mefkûreleştirilerek yazılması epepe değil, epik bir poemdir ve ötesi olamayacaktır.¹⁵ Çünkü bir şair “*şair ile izleyici arasındaki ilişki toplumsal bir bağlama aitse, yani şairin mesele edindiği ‘belli’ bir topluluk ruhundan bahsedebiliyorsa*” epik şiir olabilir.¹⁶ İbrayev, Meletinskiy’den esinlenerek, epepeyi, yapısı ve hacmi bakımından, “*millî epik gelenek çerçevesinde*” birleştirilen destanların oluşturduğu bütün şeklinde tanımlar ve bu destanların sıralanmasında kullanılan yöntemin de epepenin sağlıklı biçimde oluşturulmasında hayâtî rol oynadığını belirtir. “*Her bir konu kendince biter, konusu yakın destanlar ek olarak yan olaylarla ve olay kahramanlarıyla doldurularak genişletilir. Ayrı destanlar, otobiyografi, şecere ve vaka farklılıklarına göre birleştirilir*”¹⁷ diyerek epepenin, bir millete ait en büyük destan metni olduğunu belirtir. Bu kısımdan hareketle epepeyi, sözlü kültür ortamında doğan ve tüm toplumu ilgilendiren olayların tespit edilmesi ve bu olayların halkın ortak hafızasına yerleşmiş bir kahramana yüklenerek, epik şiir formunun taşıdığı şekil özellikleri doğrultusunda kaleme alınmasıyla doğan, uzun, eklemeli, millî ve manzum yazılı kültür ürünleri olarak tanımlayabiliriz.

¹⁴ Yöntem, agm, s. 722.

¹⁵ Yöntem, agm, s. 721-722.

¹⁶ Hakan Şarkdemir, *Kahramanın Dönüşü*, Ebabil Yayınları, Ankara 2008, s.11.

¹⁷ Şakir İbrayev, *Destanın Yapısı*, (Akt. Ali Abbas Çınar), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 200.

Epik Şiirin Tarihi

Epik şiir, hayli uzun ve karmaşık bir tarihî seyir izler. Genel bakış, epik şiiri iki ana kolda incelemektir. Bu görüş, klâsik ve modern epik¹⁸ ya da ilkel ve yapma epik¹⁹ ya da sözlü ve yazılı epik²⁰ olarak farklı görüşlerle ifade edilir. Adlandırmada esas alınan temel, sözlü dönem ile yazılı dönem arasındaki söyleyiş özelliğinden başka bir şey değildir. Eserimizde ilk örneği temsil eden yapıyı yani sözlü devreyi, model epik ve devamında yazılı dönemi de inşa epik devresi olarak adlandıracağız.

Sözlü Kültür Dairesi ve Model Epik

İletişimin yalnız konuşma dilinde olduğu sözlü kültür dairesini Ong, “*birincil sözlü kültür dairesi*” olarak adlandırır. Bu dönemden sonra yazılı kültür dairesi ürünleri ile karşılaşırız. Yazılı kültür dairesinden sonra kitle iletişim araçlarının tesiri ile yeni bir sözlü kültür dairesine geçilir ki bunu da Ong, “*ikincil sözlü kültür dairesi*” olarak adlandırır.²¹ İlk daire epik şiirin doğuş dairesidir. Yazılı devre ise, epik şiirin epopeye dönüştüğü devreyi aydınlatacaktır.

Model epik devresi, epik şiirle ilk kez karşılaştığımız ve türün ilk örneklerinin verildiği devredir. Bu dönem, epiğin sözlü edebiyat sahası içerisinde oluştuğu ve yazıya geçmiş olsa bile icra töresiyle aktarıldığı, anlatmalık bir dönemi ifade eder ve anılan devrede epik “*çok uzun, öyküsel, eylem birliğine sahip, doğaüstü, betimlemeli, asil, samimi ve yapmacıksız*” bir şiir türü olarak görülür.²² Kahramanlık çağının çizgisini koruyan bu eserlerin “*bir kahramanın bir ya da birçok düşmanla çarpışmasını, ağırlığı kahramanın bireysel konumu (situation) üzerine aktararak, ama aynı zamanda kahramanlık çağının toplumsal- aktörel (social-ethical) değerlerini belirterek*”²³ oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Sözlü kültür dairesi eserleri olan model epik devresi için bir çağ belirlemek istersek Homer’i milat almamız gerekir. Onun *İlyada* ve *Odesa* epiklerinin tarihi M.Ö. 8. yüzyıldır. Bir ‘rapsod’ olan Homer, daha önce Truva üzerine söylenen epiklerden hareketle derlediği anlatılara kendi şahsî kabiliyetini de

¹⁸ Şarkdemir, *Kahramanın Dönüşü*, s.27.

¹⁹ Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 406.

²⁰ Paul Merchant, *The Epic*, The British Council, Bristol 1979, s. vii-viii’den çeviridir.

²¹ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, (Çev.: Selma Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 23-24.

²² Merchant, *The Epic*, s. vii’den çeviridir.

²³ Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, s. 406-407.

katarak bu muazzam epiği meydana getirir. O halde epik çağın tarihini *İlyada*'nın yazılışından önceye taşımak ve M.Ö. 9. ve 7. yüzyıllar arasını model epik şiirin çağı olarak kabul etmek daha uygun düşer. Dönemin en önemli özelliği, bu devredeki anlatıların, dünya insanların gözünde, sözlü bir tarih olarak değerlendirilmesi ve gerçekliğine inanılmasıdır. O halde epiğin tarihsel bir duyarlığa sahip olduğunu, ilk dönem anlatılarının, onu oluşturan ve dinleyenlerce gerçek ve kutsal sayıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yazılı Kültür Dairesi ve İnşa Epik

Yunanca 'rhapsodein' yani şarkıları birbirine tutturmak deyimi, epiğin sözlü kültürdeki yerini verir. İlk çağ epik şairlerinin yaptıkları da bu tarz bir montaj işçiliğidir. Yazılı kültür dairesi ise, klişelere karşıdır. Epik şiir, yazılı dönemle birlikte sözlü daireden gelen birtakım özelliklerini kaybeder ve geleneksel kalıplar bu dönemde miadını doldurur. Açık bir yapıt niteliği gösteren ve her yeni icra ile bünyesine değişik bir özellik daha katan epik şiir, yazılı döneme geçişle birlikte sabit bir metin haline gelir. Böylece toplumsal ve anonim bir tür olmaktan öte, belirli şairlerin, kendi isimleriyle yazmış oldukları ferdî mahsuller olarak görünür.

Temelde sözlü kültürün ürünü olan epik şiirin, yazılı dönemdeki karşılığı yapay metinlerdir ve bu eserler "*sözlü öyküleme psikodinamiğinin gerektirdiği eski işlemleri taklit eden bilinçli düzenlemeler*" haline gelir. Yazı ve matbaanın sözlü kültürün izlerini silişi, gelenekten beslenen epik ve destan türünün biçimini de değiştirir. Yazılı kültürde epik tür inandırıcılığını da yitirmeye başlar ve "*sözlü kültürün zihin iktisadında yatan kökü, kuruyup*" gider.²⁴ Epik gelenek yazılı kültür devresinde, ancak sözlü geleneğin izini silerek ve epik tarza yeni bir biçim vererek ilerlemesini sürdürür. 11. ve 12. yüzyıllarda, Avrupa edebiyatlarında yiğitlik ya da kahramanlık yazını olarak bilinen bir tür şiir anlayışı hâkimdir. Devamında şövalyeler yazını gelir ve ilk kez bu dönemde, aşk ve kahramanlık temini birleştiren epik şiirlerle karşılaşılır. Ortaçağ Avrupa'sı bir tür karmaşa, bunalım ve cehalet mekânı olarak görülür. Bu çağda kapalı toplum yapısı, şövalyelik yazını ve büyüsel atmosferi gerekli kılar. Şövalye epiklerinin oluşumu, derebeylik düzeni ile de yakından ilişkilidir. Ortaçağ başlangıcında millî edebiyatların gelişiminde kilise edebiyatı ve buna bağlı olarak Türk edebiyatında menakıpnamelerin karşılığı olan, manzum biçimde kaleme alınmış din büyüklerinin hayatlarını anlatan destanlar görülür. Bunun

²⁴ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, s. 186.

tam karşısında ise “çeşitli ulusal edebiyat sanatlarında yer alan ve soyut dinsel ideallerin değil, toplumsal yaşamın canlı ilgi ve çıkarlarının, öncelikle de ulusal tarihin ve kahramanlarının belirleyici önem kazandığı ‘dünyevî’ mücadele öyküleri ve destanları” yer alır.²⁵ Sadece şövalyelik ülkülerini, erdemlerini, savaşlarını anlatan şövalye epikleri, Fransızların *Chanson de Roland*’ı ve İspanyolların *Le Cid*’i ile en ileri örneklerini bulur. Bu kahramanlık ve şövalyelik destanları, Orta Çağ Avrupa’sının en yaygın eserleri haline gelir. Almanların İlyada’sı olarak kabul edilen ve “kahramanlık destanlarıyla daha sonraki şövalyelik ve derebeylik destanları arasında bir köprü” olup “bir yandan Avrupa’nın söylencesel geçmişine, bir yandan da şövalyeliğin geleceğine ışık”²⁶ tutan *Nibelungen*; İngilizlerin meşhur epiği *Boewful* gibi önemli epikler, bu dönemde yazıya geçirilerek yaygınlaştırılır. Devam eden dönemde sözü edilmesi gereken bir diğer önemli eser de İtalyanların en büyük epik şiiri kabul edilen, İtalyancanın özel bir lehçesi olan Toskana lehçesiyle, 14. yüzyılda Dante tarafından kaleme alınan *İlahi Komedyâ* adlı alegorik eserin yazılışıdır. Bu eserde Dante, ilahî bir epik yazmış ve kadın, ölümsüzlüğü bir simgesi olarak algılanmıştır. İtalya’da epik şiir adına bir diğer gelişme de Tasso tarafından *Kurtarılmış Kudüs*’ün kaleme alınmasıdır. Eserlerde toplumsal hayatın izlerinden öte, bireysel çabalar görülür ve epik için ilk içerik değişikliği de yazılı dönem içerisinde başlamış olur. Bu ürünler dünyanın en önemli inşa epikleri olarak kabul edilerek epope devrini de hızla açar. Yazılı epik devrinin açılmasıyla birlikte, epik çağ kapanırken, epopeler çağı başlar.

Sözlü Kültür Dairesinden Yazılı Kültür Dairesine: Epik Şiirin Çerçevesi

İnsanlık tarihiyle yaşıt olan epik şiirin kuralları da ilk dönemden itibaren oluşmaya başlar ancak sözlü geleneğin epik türü ile yazılı geleneğin epik türü doğal olarak birbirinden farklıdır. Çobanoğlu’na göre epik şiirlerin ortaya çıkış zemini, “bir yanıyla aile, soy, boy gibi kültürel süreklilik veya benzerliklere sahip toplulukların üstünde onları ortak bir kader, tasa, sevinç, kıvanç, ülkü, ilke ve yasa etrafında birleştiren kahramanların başarılarının veya hayatlarının hikâyesi olarak, ulusların ‘kahramanlık çağındaki’ uluslaşmalarının hikâyesi” olarak düşünülür. Diğer yanıyla da “daha sonraki dönemlere sözlü olarak oluşturulup nakledilen edebi-

²⁵ Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, s. 458.

²⁶ Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler, Yönelimler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.293.

yatın doğası gereği geçirdiği bütün değişim ve dönüşümlere rağmen ‘gerçek’ olduğuna inanılan adeta sözlü tarihleri olarak” algılanır.²⁷

Yazı öncesi topluluklarda, ferdî ya da toplumsal tüm olaylar gibi sanat ve tarih de söz ile eylemler ve aktarılır. Başlangıçta tarih ile edebiyatın ortak olduğu, bu kavramların 19. yüzyıldan itibaren toplumbilimsel çalışmalarla alansal ayrılığa girdiği bilinmektedir. Sözlü gelenek, tarih ve kültürü, edebî yolla iletir. Jan Vansina, sözlü dönemde tarihin aşamalarını aktarırken, ilk etapta formüllerin, ritüellerin ve becerilere dair temel başlıkların bulunduğunu söyler, ikinci aşama tabiata bağlı olarak yer ve kişi isimlerinin belirginleşmesidir ki bu ilk iki aşama, sözlü gelenek toplumlarının mitik söylenceleri ile üçüncü basamağa aktarılır. Üçüncü basamak şiirdir ve bu aşama zamanla, ferdî şiirleri de beraberinde getirecektir ki, epik şiirin ve devamında epenenin doğuş aşamasıdır. Dördüncü aşama, hikâyeleri ve anlatmalık türleri doğuracaktır ve bu aşamada menkıbeleri, inanca dair anlatıları oluşturan sözlü gelenek insanı, gelişiminin son aşamasında, edindiği tecrübeleri töre ve gelenek olarak yasalaştıracak ve kurduğu hiyerarşik düzen içerisinde bu törelerin aktarımını sağlayacaktır. Bir sonraki adım, zaten yazılı kültür dairesini içerecek ve ortak hafıza artık yazıya dökülecektir.²⁸

Epik Şiirin Muhteva ve Şekil Özellikleri

Epik şiirin muhtevasını, toplumu temsil eden bir kahraman aracılığıyla toplumsal olayları yansıtmak ve anlamlandırmak oluşturur. Kahramanlığa yer veren bir anlatı, sözlü dönem epik şiiri için temel şarttır. Sözlü kültür daireesindeki epik şiir, “yeryüzünün ve kâinatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair geleneksel dünya görüşlerinin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı”²⁹ öykülerdir. Yazılı dönemde ise insan duygularının karmaşıklaşması, toplumsal hayatın zenginleşmesi ile muhtevada da çeşitlenmeler görülür.

Zaman noktasında epik şiir, anlatıcının söylemine ve olaya baktığı yere bağlıdır. Zamanın kullanılışı kesin kalıplarla sınırlandırılmaz. Bazen, epik za-

²⁷ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 16.

²⁸ Jan Vansina, *Oral Tradition as History*, Londra 1986’dan çevrilerek ve özetlenerek aktarılmıştır.

²⁹ Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, s. 16.

man sıçramalar yapar. Şerif Aktaş'ın edebî eserlerdeki vaka zamanı olarak belirlediği zaman ile anlatıcının olaya baktığı zaman arasındaki fark nasıl “*itibarî metin*”leri ve “*âlem*”i doğurursa³⁰ epik türün ozanı da olaya yaklaşma mesafesini şiir içerisinde ara ara belirtmek zorundadır. Kahramanın büyümesi, epik zamanda sıçrama gerektirir ve çocukluk çağı bir an önce atlanarak hedefe varılır. Birkaç sayfada çok uzun bir zaman süresi adeta özetlenerek aktarılabilir. Eylemin bulunmadığı veya eseri etkilemediği durumlar hızla geçitirilir ve bu bölümler faydacı bir nitelik taşır. Destanlarda (epiklerde) zaman akışı, olayların birbirini kronolojik olarak takip etmesi ile gelişir. Geçmişte kalan bir durumun anlatılması veya kahramanların hayatlarına ilişkin ayrıntıların verilmesi gerektiğinde, hikâye olduğu yerde durdurulur ve geri dönüş başlatılır. Bu geri dönüş ya kahramanın ağzıyla anlatılır ya da anlatıcı tarafından özetlenerek aktarılır. Bununla birlikte sözlü epik zamanının mutlaka bir belirsizlik içerdiğini de söylememiz gerekir. Eylemlerin zaman sırasına göre dizimi ise bir başka konudur. Olayların zamanları esas alınarak oluşturulan ve anlatının kronolojik olarak yerleştiği epiklerde, yazar/anlatıcı, uzun bir epik için gerekli bütünlüğü sağlam biçimde kurar. Kahramanın tüm yaşantısı ve eylemleri eser içerisinde rahatlıkla yer edebilir ve belgesel epik olarak adlandırılacak olan tür de bu şekilde doğar. Belgesel epik kahramanın kronolojik eylem dökümünü bizlere ileten bir uzun türdür. Toplumsal yaşam koşulları, sosyal ve gündelik hayat, zaman eksenli anlatılarda daha rahat açıklanabilir. Modern epik çoğunlukla bu yapıdan uzaklaşır ve olaylar arasındaki nedenlerin sorgulanmasına bağlı bir anlatı yapısı geliştirir.

Epiklerin mekân kullanımında, çok belirgin olmayan ve sadece genel mahiyette altı çizilen bir coğrafi çevre kullanılır. Epik şiirler farklı çağlarda, farklı mekânlarda yaşayan ve yaşayacak olan tüm insanlara bir mesaj vermek amacıyla olduğu için, mekânın bu tarz bir belirsizlikle çizilmesi gayet doğal görünmektedir. Ayrıca epik şiir, insanların dışadönük ve tabiata bağımlı yaşadıkları devirlerin ürünüdür. Bu nedenle anlatılarda çok geniş bir coğrafi çevrenin bulunduğunu, dağ, tepe, ırmak, deniz gibi genel ve geniş mekân tasvirlerinin, epiğin haması söylemiyle birleştiğinde bir cihangirlik idealinin de yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Epiklerde kişi sayısı oldukça fazladır. Destanlarda bu sayı daha da artar. Anlatı kuralları çerçevesinde, dikkat önce bir başkahraman etrafında toplanır ve geriye kalanlar, o kahraman etrafında yerlerini alırlar. Şematik bir yapıya sahip olan kahramanlar genellikle tip olarak görünür. Yapıları zıtlıklara

³⁰ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 107-126.

ve karşıtlıklara işaret edecek biçimde düzenlenir. Epik eserlerin temelinde kişilerin eylemleri vardır. Yaşananların kolektif hafızada canlı tutulabilmesi için cisimleştirilmesi gerekir ve sözlü gelenek kendine özgü dinamik zihin işleyişini kullanarak, kahramanlar doğurur. Kahramanın anısının kalıcı olabilmesi için de, birer tip olarak yaşaması gerekir. Epik şiirde kahramanlar, eylem insanlarıdır ve eylemleri dışında ruhsal halleri incelenmez. Bu nedenle kahramanın duyguları oldukça düz bir çizgide ele alınır. Kahramanın duygularının derinlemesine işlendiği bölüm, onun amaçlarıyla ilgilidir. Kahraman topluluk ruhuyla paralel bir amaca sahip olduğu an, duygularındaki keskinlik, yoğunlaşma ve coşku, detaylarıyla işlenir. Bunun dışında kahramanın iç dünyası, tek eksenli anlatı düzeninde yer etmez. Metin esas olarak eylemlerin aktarımından ibaret kalır. Özetlemeli aktarım, modern çağda yitirilmiş ve nesnel dünya, eserlerde daha ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Epik, yüceltilmiş kişileri verir ve bu şiirin kahraman yanlısı olduğunu söyleyebiliriz. Biçimindeki görkem ve içerdiği coşku da bu toplumsal rolden kaynaklanmaktadır.

İnşa epiğin kahramanı, bilgi konusunda da diğer şahıslardan üstündür. Sözlü dönemin kahramanı, mücadele ve savaş konusunda donanımlı olmalıdır. Oysa yazılı devrede bilgi zorunluluktur. Bilgisiz bir kahraman ancak alay unsuru doğurur. Artık sadece bilek gücü ve savaşa dair oyunlar değil, zekânın kıvraklığını ve üstünlüğünü gösterecek dilsel atışmalar, yermeler ve bilmece-ler gibi unsurlar da kahramanları sınavdan geçirir. Yeni Türk Edebiyatı sahası içerisinde de gördüğümüz Battal Gazi temalı destanlarda Battal Gazi'nin şakacı, zeki ve söz oyunlarında mahir oluşu, yine aşk destanlarında kahramanın, yaptığı eylem kadar söz oyunlarında ve zekâda da sınanması bu savı kanıtlar.

Epik türde bahsedilmesi gereken bir diğer başlık, anlatıcı ve bakış açısidir. Epik şiir daima dinleyiciler ile anlatı arasındaki bağı sağlayan, müşahit konumunda, hâkim ve dolaysız bir anlatıcı kullanır. Gerçeklik, bu anlatıcının teknesinde mayalandığı ve epik tür, bütün bir dünya görüşünün yansıması olarak anlatıcıya özgü algı ve düşünüş kalıplarına göre de şekillendiği için bu türde anlatıcı figürün varlığından söz edilmelidir.

Antik çağ epiklerinin anlatıcısı, tanrısal bakış açısını kullanır. Bu bakış açısında anlatıcı, kahramanları veya anlatısı ile duygudaşlık kurmaz. Her şeyi bilir, görür ve anlattığı olaylar sanki şahit olduğu bir devre aittir. Böylece epik anlatı da nesnellik kazanır ve inandırıcılığı artar. Kahramanlarıyla arasına mesafe koyan anlatıcı, dinleyicilerin önünde ve onları yönlendirici konumdadır. Olayların ortasından anlatıya başlar ve konu, bütünlüğünü aldıça anlatı merkezinden geriye çekilerek, olayları kendisinden bağımsız akıp gidiyormuş gibi anlatır. İlk dönem epik anlatıcılarından korkulur, ancak bu çok bilen ve gören

anlatıcılara derin bir saygı da duyulur. İnşa epik dönemiyle anlatıcılar da çeşitlenir ve konuları değişmeye başlar. Modern edebiyatlarda epik şiirdeki anlatıcı, olaylara daha öznel ve yanlı bakar. Artık anlatıcı, dünyayı kahramanlarının gözüyle algılamakta ve kahramanının fikirleriyle düşünmektedir. Bu durum anlatıcının erişilmezliğini de ortadan kaldırır.

Epik şiir, ilk doğduğu zamanlarda, kesinlikle uzun şiiri karşılayan bir türdür. Anlatmalık metin olan ve hazır kalıplar sayesinde anlatıcının kabiliyetine bağlı olarak genişletilebilen epik tür mutlaka uzun olmak zorundadır. Zamanla destan kavramının doğuşunda uzun şiir formu etkili olur ve epikten miras kalan destan da uzun şiiri karşılar duruma gelir. Epiğin bünyesinde barındırdığı hamasî söylem, kısa şiirlerde de görülür ve şairler kısa şiirlerine de destan ismini verirler. Zaten, epiğin içerdiği anlam genişledikçe, uzun olan şiir, kısa olsa da hamasî olan şiir, anlatmalık olan şiir ve aidiyet şuuru taşıyan şiir, epik kavramıyla ve destan olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle uzunluk modern dönemde epiğin ölçüsü olmaktan çıkar. Çok kısa olan ancak epik tem taşıyan şiirler rahatlıkla destan sayılabildiği gibi romanlar da epik türe ve destana dâhil edilebilir olur. Sonuç olarak modern dönemde epik türün, uzunluğu dışında motifler, şahıslar ve konunun bütünlük boyutlarıyla belirlendiğini söyleyebiliriz.

Epik kalıplar noktasında epik şiir, oldukça keskin sınırlar çizer. Yazıyla sabitlenemeyen formların, uzun olması aslında mümkün değildir. Peki, epik şiir, sözlü geleneğin uzun anlatısı olarak, varlığını nasıl devam ettirir? Bu sorunun cevabı kalıplaşmış ifade yöntemlerinde ve epitetlerde gizlidir. Sözlü kültürde deneyimler, belleğin gücünü artıracak ve hatırlanmayı kolaylaştıracak biçimde formüle edilerek akla yerleştirilir. Bu nedenle sözlü ve uzun bir tür olan epik şiirde, düşünce ritim ağırlıklı olarak sunulur. Ritim hem hatırlamayı kolaylaştırır hem de sunum açısından zenginlik getirir. Sözlü geleneğe mısraların önemi yoktur. Anlatı bir bütün olarak ağırlık kazanır ve mısralar üzerinde düşünülmez ancak bütünlük duygusu ritim ile sağlanır. Kalıplaşmış söz ve deyimleri bir ritim içerisinde kullanılmayan epik şiirin yaşaması mümkün değildir. “Ritim, uzun destanların göğüs ağrılarını dindirir.”³¹ Bunun yanında kalıp sözler de epiği diri tutar. Kahramanın silahları, savaşması, giysisi, aşkı, seyahati, göçü, düşüncüsü, düşmanla diyalogları daima birbirine benzer söz kalıpları ile anlatılır. Basmakalıba gitmeyen, değiştirilebilen ve yenilenebilen bir görenekli dil yapısını sağlayan bu kalıplar, yüzyıllarca işlenen bir geleneğin birikimi olduğu ve defalarca dinleyicilerin beğenip alkışladığı, genel kabul görmüş yapılar olduğu için ve şairler şiiri istedikleri bölümde uzatma,

³¹ Erdoğan Alkan, *Şiir Sanatı*, Yön Yayınları, İstanbul 1995, s. 98.

daraltma, konuyu dağıttıktan sonra uygun biçimde toplama ve bağlama gibi kolaylıkların yanı sıra, anlatıyı hazır kalıplar vasıtasıyla değiştirme hakkına da sahip oldukları için, eser her defasında yeni bir söylem ve epik koda ulaşır. Bu da epik şiiri, modern dönemde Eco'nun önerdiği açık yapıt haline de getirir. "Goethe'nin dediği gibi, 'Epik dili sizin yerinize düşünen ve şiir yaratan bir dildir.'" ³² Bu durum epiğin ideal uzunluğa ulaşmasına ve "o çöreği andıran düz; ama olağanüstüyü de barındıran çok katmanlı kusursuz dünyası" ³³ nı hazırlamaya imkân sağlar.

Epik şiirlerde kullanılan bir diğer sanat tekniği de kalıcı sıfatlar olarak adlandırılan epitetlerdir. Atlar daima hızlı, kızlar hep güzel, erkekler hep yürekli, casuslar hep çıkarıcı, güneş hep kızıl, rüzgârlar daima serttir. Standartlaşmış kalıplar, belli başlı sahne ve izlekler çevresinde yoğunlaşır. Meclis toplantıları, sefer kararları, göç ve yolculuk, savaş hazırlıkları ve savaş araçları, düşmanın bahadırları, kahramanın savaşı ve düşmanı yenişi hazır kalıplarla verilir. Bütün epik şiirler için geçerli olan bu kalıplar, dünya anlatılarının tamamında da ortaklıklar gösterir. Epik şiir, kolayca doruğa ulaşan bir çizgi takip etmez. Episodik yapı işte tam da burada anlatıcıya hem uzun anlatının yükünü kaldırabilme becerisini verir hem de anlatımda geri dönüş veya sıçramaların kolay yürümesini sağlar. "Kolektifi yaratmak, onun için perçinleme usullerini icat etmek demektir." ³⁴ Dolayısıyla ortak şuura seslenecek epik nitelikteki ürünlerde, arkaik destanlarda, kahramanlık destanlarında ve tarihî destanlarda epik kalıplaşma devam ettirilir.

Epik şiirde benzetme ve metaforlarla zaman zaman karşılaşılabılıriz. Ancak imge dili yazılı edebiyatın şiirinde olduğu gibi değildir. Bu şiirde imgeler, yine topluluğun hizmetindedir. Yazılı gelenek şiirinin alışılmadık imge yapısı ve kapalılığı, model epik dönemi için söz konusu değildir. "İmgesellik, bu bilincin ve bu yaratışın karakteristik bir boyutuydu. O dönemde insanlar henüz soyut kavramlar oluşturacak, görüngülerden genel olan'ı bireysel olan' dan soyutlayacak durumda değillerdir. Tasarımlarında, bir tür'ün varlığı, özellikle güçlü ve belirgin bir temsilcisinin "suret"inde bulunurdu." ³⁵ Doğa varlıklarının görüngüleri, insan hayatıyla benzeştirilerek, kişileştirmelere ve benzetmelere yönelmek epik şiirin karakteridir. Tabiat unsurlarına seslenmek, onlarla dertleşmek ve onlara soru sormak, bu tarz şiirlerde sıklıkla görülür. Tabiat varlıklarının imgesel varlıkları ya da karakteri, insanın tavrına yansıtılarak koşutluk oluşturur ve kahra-

³² Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, s. 409.

³³ Şarkdemir, *Kahramanın Dönüşü*, s. 19.

³⁴ Kemal Abdullah, *Gizli Dede Korkut*, (Akt. Ali Duymaz), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, s. 53.

³⁵ Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, s. 59.

manı tabiat unsurlarından birine benzetmek, bu tasvirleri daha da anlaşılır kılar. Modern dönemde, geleneksel destan yapısı gösteren eserler dışında, epik şiirlerde tabiat böylesi bir kişileştirme ile değil, kendi doğal güzellikleri ile nesnel olarak görünür. Dede Korkut halkasına bağlanan destanlarımızda ve kahramanlık destanlarımızda ise tabiata soru sorma, tabiat unsurlarından yardım alma gibi teknikler sözlü dönemdeki şekliyle korunur.

“Doğa ve çevre tasvirleriyle portreler, epik anlatımın resim ve çizgi sanatına yakınlığını göstermektedir.”³⁶ Kişilerin eylemlerinin betimlenmesi dışında, kahramanın fiziksel tasviri de epik eserlerde geniş yer tutar. Model epik devresinde, portre tasvirlerin idealize bir tip oluşturması noktasında çokça benzetme, yüceltme ve abartma içeren, hayranlık ve öznel değerlendirmelerle süslenmiş, parlak tasvirler görürüz. İnşa epik devresinde ve özellikle gerçekçilik akımından sonra portrelerde de kahraman daha insanî boyutlarla anlatıya yerleşir. Ulusal bir mücadele veya direniş sonrasında ortaya çıkan kahramanların, halkın ortak muhayyilesinde zenginleşerek, ilk dönemlerdeki epik tür tasvirlerine uydurulduğuna da zaman zaman şahit oluruz. Bu, kahramana duyulan yüksek sevgi ve saygının da sonucu olacaktır ve şair, belirlenen tasvirin dışına çıktığında eseri kabul görmeyecektir. Destanlarda doğa olaylarına dair tasvirlerle de rastlarız. Edebiyatın ilk gelişim evrelerinde tabiat kişileştirilerek kullanılır. Epik şiirde de gündüz, gece, güneş ve tabiat olaylarına dair birtakım tasvirlerle rastlanır. Bununla birlikte mitolojik nitelik de taşıyan ve epik şiirin vazgeçilmezlerinden olan dağ, ırmak, orman, deniz gibi tabiat unsurlarının da kahramanlarla yakından ilişkili olduğu ve bununla ilgili tasvirlerin de eserde geniş yer edindiğini görürüz. Güç ve/veya zenginlik göstergesi olarak epik türde yer edinen nesne ve eşyalarda görkemli, büyük, muhteşem, değerli taşlarla örülü vb. biçimlerde sıklıkla anılır.

Epik eserler başlangıçta diyalog noktasında fakirdir. Daha çok anlatıcının hikâye etmesine ve özetlemesine dayanan epik yapıda, kahramanın annesinin babasıyla ya da bilge/komutan kişiyle ya da düşmanı ile yaptığı konuşmalar, basit bir diyalog halinde verilir. Şahısların iç konuşmalarına ideallerin belirtilmesi dışında, model epik devresinde rastlanmazken inşa epik devresinden itibaren iç konuşmalar da eserlerde görülmeye başlanır. Bilinç akışı tekniğinden uzak, derli toplu ve sistematize edilmiş bir diyalog örgüsü ise modern dönem epiklerinin vazgeçilmezleri olur.

Epik türün dil ve üslup özelliklerine baktığımızda ise ilk olarak epik dilden söz etmemiz gerekir. Olağanüstü ve büyük anlatılar, seçkin ve yüceltilmiş bir üslupla anlatılmak zorundadır. Epiğin bütününden alınan haz, aslında bilin-

³⁶ Pospelov, age, s. 260-261.

dik bir hikâyeyi yeniden yorumlamaktan alınan zevktir. Bu durumda epik şiir de ister istemez musikiye yakın bir dile –bütünsel, kulağa dayalı ve etkili– ihtiyaç duyacaktır. Üslûp bakımından incelendiğinde epik şiirde hamasî ve yüceltilmiş bir üslûbun kullanıldığı görülür. Kahramanlara olağanüstülüklerin de yüklendiği bu tür, masalsı bir anlatıma sahiptir. Epik şiirler, hayata karşı direnişin ve insanın kendini sorgulayışının örnekleyicileri oldukları için, bu eserlerin sert, kuvvetli ve yoğun bir anlatım ile kaleme alınması daha doğru görünür. Epik şiir üslûbunun belirgin niteliği, “*yüceltilmiş duyularla dolu, abartılı, görkemli, süslü sanatlı*”³⁷ bir söylemdir.

B. KAVRAM, TÜR, ÖZELLİK, İŞLEV AÇISINDAN DESTAN TÜRÜ

Destan Kavramı

Dünya edebiyatında destanın karşılığı olarak epope kavramı kullanılır. Epopenin karşılığını, İslâmî kültür ile birleştiren Türkler, Farsçadan dilimize geçen ve ‘efsane’, ‘masal’, ‘ün’, ‘şan’ gibi anlamları karşılayan, ‘dâstân’ kavramını tercih ederler. Destan kelimesi İslâmiyet etkisiyle birlikte Türk edebiyatına yerleşir, ancak kavramın ilk kez ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir.

Destan, Anadolu dışındaki Türk ülkelerinde de ortak kullanılan bir terim olmakla birlikte, şiveler arasında çeşitli fonetik farklılıklar görülür. Destan yerine, ‘dastan’, ‘döstan’, ‘dessan’ denmesi gibi.³⁸ Bunun dışında destan karşılığı kullanılan kelimelere de Türk dünyası edebiyatlarında sıklıkla tesadüf edilir. Örneğin, “*Yakut Türkleri olangho (manzum kahramanlık şiiri, kahramanların hayat hikâyeleri), Kırgız Türkleri comok (kahramanlık destanı) derler. Bunların yanında sab ve irtegi kelimelerinin “hikâye, kıssa vb.” anlamlarıyla destan yerine geçerli sayıldığı da görülür. Destan yerine ‘Esâtir’ kelimesi de bir süre kullanılmıştır.*³⁹ Kuman, Kırım ve Çağatay edebî dillerinde ‘hikâye, kıssa, destan, eski söz’ manalarına gelen ‘irtegi, ertegü’ kelimesinin varlığını da bilmekteyiz.⁴⁰ Türk dünyası ülkelerinde destanın genellikle kahramanlık öykülerini karşıladığını söyleyebiliriz. Ses ve anlam değişikliği ile Türkiye Türkçesinde

³⁷ Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, s. 233.

³⁸ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 145-170.

³⁹ “Destan”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1977, s. 263.

⁴⁰ Şükrü Elçin, “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhûmu”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 33-34.

destan biçiminde kullanılan kelime bugün, “1. Hikâye, masal 2. Bir olay veya bir hali hikâye eden manzume, manzum eser. 3. Batı edebiyatından alınarak (epope) insanların ilk meydana getirdikleri hem yiğitçe, hem olağanüstü hikâyeleri anlatan uzun manzume”⁴¹ gibi farklı anlamları karşılar durumdadır.

Destan Türleri

Dönemlerine göre destanlar, sözlü ve yazılı destanlar olarak iki başlıkta incelenir. Sözlü destanlar, ilk bölümde görmüş olduğumuz epik kurallar çerçevesinde oluşturulan, anlatıcı-dinleyici ilişkisi içerisinde sürdürülen, usta-çırak yöntemiyle geleneğinin devamı sağlanan, sözlü geleneğin varlığı ile kendi varlığını devam ettirebilen destan türüdür. Destan devri, sözlü destanlar ile başlatılır ve bu devredeki destanlar, anlatıcılar tarafından gelenek içerisinde genişletilerek büyütülür. Yazılı destan ise sözlü olmanın bazen zıddı, bazen de bir sonraki aşaması anlamında ve “*destan metinlerinin yaratımı, muhafazası ve aktarımını açıklamada*”⁴² kullanılan bir terimdir ve yazılı destan halkası, sözlü destan geleneğinin sonucu olarak değerlendirilir.⁴³ Usta bir şair, milletinin sözlü hafızasındaki bir destanı, kendi üslûbu ile yazıya aktardığında, o destan artık yazılı kültürün malıdır. Sözlü kültüre ait olmakla birlikte, o devreye ait şekilleri mevcut olmayan ve yazılı metinlerinden takip edebildiğimiz destanlar da yazılı destan olarak adlandırılır. İslâmiyet öncesi destanlarımızın birçoğu bu durumdadır. Bünyesine İslâmî unsurlar da katılarak yazıya geçirilen destanların, sözlü özellikleri zamanla kaybolur. Hatta bu tarz eserlerde, nazım-nesir karışık duruma gelir ve destanın nazım olma zorunluluğunun da dışına çıkmış olur. Sözlü destanlar, küçük toplumsal birimleri konu edinir ve onlara hitap eder. Yazılı destanlar ise bir dünya görüşüne hizmet eder ve önemli fetihleri, tarihsel olayları, evrensel düzendeki insanın ruhsal serüvenini işleyerek ulusal bir değer kazanır.

Yapılarına göre destanlar, temel destan ve ikincil destan türlerini kapsar. Temel destanlar, model epik devresinde oluşturulan destanların ilk örneklerini esas alan bir kavramdır. “*Temel Destan (primary) terimi, daha çok batılı destan araştırmacıları tarafından destan metinlerinin ilk oluşum dönemi için kullanılır. Terim destan metninin sözlü gelenekte ve en eski şekline gönderme yapar.*”⁴⁴ Esas metin-eş

⁴¹ Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 62.

⁴² Ekici, “Destanlar”, s. 85.

⁴³ Zeki Velidi Togan, “Türk Destanının Tasnifi 1”, *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, (Hzl. S. Sakaoğlu, A. Duymaz), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.

⁴⁴ Ekici, “Destanlar”, s. 86.

metin noktasındaki problemde de esas metnin belirleyiciliği, temel destan metnini ortaya çıkarır. İkincil destansa temel metinden doğan, destanları ifade eder. Taklit epiğin sınırlarını belirler. Daha eski destanlarla organik bir bağlantısı olan veya kültürler arası ortaklıklar gösteren destanların bağlarını açıklamada kullanılan kavramdır.

Destanların oluşumlarına baktığımızda ise doğal destan ve yapay destan olmak üzere iki başlıkla karşılaşırız. Sözlü döneme ait özellikleri taşıyan destanlar, doğal destan olarak adlandırılır. Yapay destan ise sözlü kültür dairesinden uzaklaşmış olan toplumlarda veya kahramanlık çağıının/destan devrinin kapanmış olduğu dönemlerde, yazılı veya sözlü olarak; hem şekil hem de içerik itibarıyla eski destan metinlerine benzetilerek oluşturulan destanlardır. Eski anlatılardan yapılan derlemelerden oluşabileceği gibi, şekil olarak eski ancak muhteva olarak yeni ya da şekil ve muhteva noktasında yeni anlatımlardan da oluşabilen yapay destanlar, destan geleneğinden bağımsız sayılırlar ancak aynı zamanda da bu geleneğin devamıdır. Yapay destanlar, akıl ve mantık dönemi ürünleridir.⁴⁵ Doğal ve yapay destan arasındaki fark, *“birincilerin maşerî, millî vicdanın ürünü olmalarına karşı, ikincilerin ferdî haykırışların hikâyesi olmasıdır.”*⁴⁶

Söylenişlerine göre destanlara baktığımızda manzum, mensur ve ölçülü nesir destan tanımlarından söz etmemiz gerekir. Destanın oluşturulması, ezberlenmesi ve sunulması için temel şart manzum olmasıdır. Aristoteles'ten beri epik şiirin şartlarının ritim ve ölçü konusunda yoğunlaştığı düşünüldüğünde, epik şiir kurallarıyla oluşturulan bir tür olarak destanlar da ilk oldukları zamanda, ritim ve ölçüye uygunluk sağlayabilmeleri için, manzum olarak üretilmiştir. Manzum olma, destana ait tür ve şekil özelliklerini de belirler. Sosyal hayat şartlarının değişmesine bağlı olarak, ritmin ve kalıpsal kullanımın geri plana atılması, yazının hâkim olması gibi nedenlerle, manzum destan yapısında da değişiklikler görülür. Sözlü olarak oluşturulan bir eserin, yazıya aktarılması sırasında, aktarıcı nazmı, nesre çevirir ve mensur destanlardan söz etmeye başlarız. Bunun sebepleri arasında, aktarıcının usta bir şair olamaması etkili olduğu kadar, eserin oluşturulmuş amacı ve dil faktörü de etkilidir. Örneğin Arapçadan edebiyatımıza gelmiş olan Battalnâmeler, Arapça dil ve şiir kurallarının tam olarak aktarılamaması nedeniyle, manzum-mensur karışık veya tamamen mensur olarak aktarılmıştır. Ölçülü nesir destan ise Dede Korkut destanlarında görüldüğü şekliyle, manzum-mensur

⁴⁵ Şerif Aktaş, Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 205.

⁴⁶ Hüseyin Ağca, *Sözlü ve Yazılı Anlatımda Türkçenin Kullanımı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 165.

karışık olarak oluşturulan destanlarda, nesir kısmının şiir diline yakın olarak yazılması halidir.⁴⁷

Şekil özelliklerine göre destanlar, uzun destan ve kısa destan olarak incelenir. Destan türünün en önemli unsurlarından biri uzunluk ve birden fazla olay örgüsüne açık olmaktır. Uzun anlatı, genel olarak destan olmanın şartıdır. Zamanla, tür içerisinde değişme olmuş ve uzunluk şartı da değişime uğramıştır. Epik yapı taşıyan, destan özelliği gösteren kimi anlatılar, kısa olduğu halde de destan olarak kabul edilmiştir. Burada belirleyici olan faktör, şekli özelliklerden ziyade, anlatının türün diğer şartlarını ne kadar sağladığıdır.

İçeriğine göre destanları genel bir belirlemeyle, arkaik destan, kahramanlık destanı, tarihî destan, aşk destanı, mitik-masalsı destan, halk destanı ve millî destan olarak temel çerçeveye yerleştirebiliriz. Arkaik destanlar, anlatımlık türlerin ilk kaynağı olarak değerlendirebileceğimiz mitolojiden beslenen destanlardır. Tarihî gerçeklik taşıyan bir sınıflandırmaya alınamayacak olan bu destanlar, mitolojik öğeler barındıran eski destanlar olarak görülür. Dönemsel açıdan en eski destanlar olarak kabul edilen, konusu kahramanlık ve savaş olmaktan öte, içerisinde büyü, sihir, sağaltım veya ayinsel unsurların yer aldığı destanlardır. Köken mitlerinden yararlanarak oluşturulan bu destanlar, günümüzde büyük destanların giriş bölümleri olarak değerlendirilmelidir. Şehname buna iyi bir örnektir.

Kahramanlık destanları, bir kahraman ve onun maceralarını anlatan, temel destan anlatısıdır. Thomas Carlyle, *Kahramanlar* isimli eserinde kâinat tarihinin, kahramanların bir araya toplanmış biyografilerinden oluştuğunu söylerken, epik biyografi ile destanların da yakınlığına değinmiş olur.⁴⁸ Tahkiye geleneği üzerinden kurulan eserlerde, anlatılan olayı yaşayan ve gerçekleştiren “aslî bir kahraman (özne) vardır. Bu özne veya kahraman, o metnin belkemiğini teşkil eder.”⁴⁹ Vatan savunmasında bulunmak, sosyal ya da siyasal olaylara önderlik etmek, memleket özlemini dile getirmek, toplumsal kinlerin intikamını almak, bir fethi gerçekleştirmek, kargaşaların dindirebilmesi için mücadele etmek gibi idealler, destan kahramanına yön veren temel etkenlerdir. Zafer ve maceraların egemen olduğu bir toplumda, destan hâlâ savaşçılara ilgi gösterir.⁵⁰

Tarihî destanların çekirdeğinde mutlaka tarihî bir olay vardır ve destanlar, tarihten ayrı düşünülemez. Bir devletin kuruluşu, boylar ya da milletler ara-

⁴⁷ Ekici, “Destanlar”, s.95.

⁴⁸ Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, (Çev.: Behzat Tanç), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

⁴⁹ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Tıp ve Karakterler*, Yort Savul Yayınları, Edirne 2006, s. 21.

⁵⁰ Jacqueline De Romilly, *Homeros*, (Çev.: Işık Ergüden), Dost Yayınevi, Ankara 2007, s. 105.

sı mücadele, tarihsel nüveler olarak destanların temel konularını oluşturur. Destanlar bazen tarihî vesikalardan takip edilen bir olayı işleyebildiği gibi bazen de belgelerle takip edilemeyen uzak tarihi anlatıyor olabilir.

Aşk destanları, konusunu aşktan alan ve toplumsal bir gaye de taşıyan destanlardır. Destancı, duygu ve düşüncelerini sembolik bir aşk üzerinden anlatabileceği gibi, anlatı sonunda kahraman bir aşkla da ödüllendirilebilir. Çoğunlukla kahramanlık destanları ile aşk destanları birleşirler ve ortak niteliklere sahiptirler.

Mitik-Masalsı destanlar, arkaik dünyanın unsurlarıyla, toplumların mitik fantezilerini barındıran ve kahramanlık maceraları ekseninde bunları işleyen destanlardır. Northop Frye'in "romans" terimini önerdiği ve "insanlarla mitik dünyanın sınırlarını ayırdığı"⁵¹ bu tür destanlara, "Kahramanlık masalı" biçiminde bir adlandırma da verilir. Masalsı destanlar, "kahramanlığa dayalı olağüstü-fantastik maceralar" olarak da tanımlanabilir.⁵²

Daha çok Rusya kökenli bir adlandırma olarak gelen halk destanları içerisinde siyasi çıkarların var olduğu söylenebilir. Bir toplumsal grup ya da sınıfa mâl edilen destanın durumuna işaret eden bu yapı, Yeni Türk Edebiyatı destan sahasında toplumcu gerçekçi bakışın, destan tutkusunun da dayanaklarından olur. Millete ait olmaktan öte bir gruba ait olan bu tür destanlarda, millî oluş geride bırakılır. Bu başlık içerisine çok fazla sayıda destan türü ilave edilebilir. Bu destanlardaki "düşmana mal, can, yer, su için vurulan darbenin arkasında vatani sevme ve koruma maksadı", "han ve beylerin halkı ezdiği" durumlarda ortaya çıkar. "Bu kahramanlar halkın dilinden düşmezler ve bir epik alana yerleşip, pek çok kahramanın hareketlerini yönlendiren temel dürtü olurlar."⁵³

Millî destanlar ise Batı dillerinde epepe olarak adlandırılan ve bir soyun veya soya ait boylardan birinin hürriyet, istiklâl ve bütünleşmesiyle ilgili büyük sevinç veya keder ifadesi olan ve bir örnek kahramanının etrafında teşekkül eden tahkiyelendirmelerdir.⁵⁴ "Her kavmin efsanevî tarihinden, hayalî ilah-

⁵¹ Selahattin Bekki, "Altay Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 573.

⁵² Mehmet Aça, "Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik" *Millî Folklor*, Sayı: 47, Ankara 2000, s. 12.

⁵³ Aynek Caynakova, "Manas Destanında Nesillere Uzanan Mefhumlar ve Destanın Tarihle İlişkisi", *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, (Hzl. Emine Gürsoy Naskali), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 149-150.

⁵⁴ Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 57.

larından, kahramanlarından, savaş ve zaferlerinden, yani eski övünülecek işlerinden bahseden eserler”⁵⁵ olarak tanımlanan millî destanlar, Yeni Türk Edebiyatı sahası içinde değerlendirilebilecek temel destan türlerinden biridir. Tarih, folklor, mitoloji, sosyoloji gibi pek çok bilime çeşitli veriler kazandıran millî destanlar, millet olma şuurunu gelecek kuşaklara ileten ve geçmiş hayatı söz hazinesi halinde barındıran önemli miraslardır. Millî destan, evrensel temalı konuların yığıntısı değil, bir milletin tarihî seyri içinde, toplumuyla birlikte kalıplaşmış, yayılmış, insanların gündelik hayatları ve kültürleriyle kaynaşmış, tarihî bir gereklilik taşıyan estetik bir kültür ansiklopedisidir. Bu durumda millî destan, bir toplumun tüm değerlerine seslenen, millî bir kahraman üzerinden, o millete ait olayları aksettiren; millet/ırk devamlılığını esas alarak bir soyun bütün hayat macerasını dile getiren; bir toplumun kültür ansiklopedisi mahiyetinde olan destandır. Ülküsel/ütopik bir mahiyet de taşıyan millî destanlar, toplumların kültürel hayatıyeti noktasında da oldukça önemlidir.

Destanlarda Kahraman Kültü

Destanları bir kahramanın epik biyografisi olarak takip etmemiz mümkündür. Kahramanlık, Antik Yunanların ‘arete’ dedikleri kavramla yakından ilişkilidir. İnsan davranışının özel alanlarında mükemmellik için savaşmak düşüncesi anlamında kullanabileceğimiz ‘arete’, tüm kahraman tipleri için uygulanabilir. Cesaret, güç, yetenek, kararlılık, inanç gibi faktörler, savaşçı kahraman aretesinin bileşenleridir ve alp tipinin aretesine; zihnin aretesi bilge kahraman tipine aittir. Hegel’e göre bireyin dışavurum yolları, onun edimini belirler. Bu görüşten hareket eden Blanchot, kahramanlığın da bir dışavurum olduğunu söyler. “Kahramanlık, dışavurumdur; öze görünüşü birleştiren, edimin mucizevî parlaklığıdır. Kahramanlık, edimin ışık saçan egemenliğidir. Sadece edim, kahramanca olabilir; edimde bulunmayan kahraman, bir hiçtir...”⁵⁶ Yani edimin olmadığı yerde kahramanlıktan, kahramanın olmadığı yerde de epikten söz edilemez. Bu yargı, destanın kahramandan ayrı düşünülemeyeceğinin de kesin yargısını verir. Kahraman bazen bir dinî anlatı için ahlâkı temsil ederken, bazen aşk için bir kahramanlığı yaşar. Toplumsal başarı isteyen destanlarda akıl ve irade; kahramanlığı hedefleyen destanlarda ise güç önemlidir. Amaçlar ve destan türleri değişse de evrensel nizamın peşinde koşan destan kahramanı,

⁵⁵ Tahir’ül-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, (Hzl. Kemâl Edib Kürkcüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

⁵⁶ Franco Moretti, *Modern Epik*, (Çev.: Nurçin İleri, Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, s.15.

aynı karakterde, aynı fizyolojik yapıda görünür. Destan kahramanlarının sosyolojik bir okumaya uygun olan temel karakterlerinden biri de, kahramanın toplumla birlikteliğidir. “Kahramanın her eylemi, topluluğun inanç sistemi, ahlak yasası veya töresiyle (ataların dini) örtüşmektedir. Kahramanın ruhunun kanatlanışına tanık olduğumuz her sahne, bizi “mutlak” zaferin doruğuna daha bir yaklaştırır.”⁵⁷

Destan Kahramanının Poetik Özellikleri

Destan şairi, tarihî bir kahramanlığı olduğu gibi yansıtamaz. Duygusal ya da düz bir anlatımla verilen destan metni, inandırıcı ve etkileyici olmaktan öte yavan bir metin haline dönüşür. Bu nedenle kahramanlar destanlara kurmaca kişilik ve olaylar içerisinde, fantastik ve mitik boyutlarda beslenerek yansır.

Destan kahramanı dönüşümle (demiurg) gelir. Demiurg aslında kozmik dünyada bulunan veya tabiat olaylarıyla ilişkili olup bunlara dönüşebilen kahramanı karşılar. İlk ata, yaradan olmakla birlikte, demiurg belirli bir nesneden, farklı bir nesne hazırlanmasının ilk düşünücüsü olur ve türeyişi gerçekleştirir. Kahraman da mitolojide yarı hayvan, yarı insan görünüşündedir ve bu totem akrabalığını doğurur. Kahramanlık destanlarında bu imaj sarsılma da kahraman ritsel bazı inançların nesnesi olarak görülür. Anne, kahramana hamileyken, arslan veya kurt gibi hayvanların başı, yüreği veya önemli uzuvlarını çiğ olarak yer. Bu kahramana büyü veya kut değeri vermekle alakalı bir ayinsel sembolizasyonu karşılar. Tarihî destanlarla birlikte kahramanlar, insanlık için keşfe çıkan tanrısal varlıklar olmaktan uzaklaşarak yüksek idealler uğrunda savaşa programlanan üstün nitelikli insanlar olurlar. Destan kahramanı, aşırı derecede stilizasyona uğramakla birlikte, en saf halde, düz bir tip olarak çizilir. Kahraman fonksiyonel olduğu için, karakter değil tip halinde bulunmak durumundadır.

Destan Kahramanının Tarihsel Gelişimi

Tüm sanat dallarının sinkretistik bir yapı sonucunda, olayların, kişileştirme ve yükseltme temelinde tipikleştirilmesiyle doğduğunu düşünen Pospelov, ilk toplumdaki insanların, kendi totemlerini, gerçeklikte asla olmayacağı kadar büyük, güçlü, akıllı ve egemen bir hayvan olarak tasarladıklarını belirtir. Destanlarda da bu güç ve kuvvet yapısı tasvir edilir. Pospelov, epik nitelik-

⁵⁷ Şarkdemir, *Kahramanın Dönüşü*, s. 17.

li ürünleri, kahramanlıkçı-heyecansal bağlanım ürünleri olarak değerlendirir. Kahramanlıkçı heyecansal bağlanım (heroic patos), bir toplum için değerli olan yüce bir eylemin, bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi ile açıklanabilir. “Yani, edebiyattaki kahramanlıkçı heyecansal bağlanımın nesnesi, gerçekliğin kendisindeki kahramanlıktır, ulusun ve insanlığın ilerlemesinin çıkarına ilişkin bir görev yerine getiren aktif bir insan eylemidir.”⁵⁸

Kahraman, olağanüstü bir biçimde dünyaya gelişle mitolojik macerasını yaşamaya başlar. Kahramanın olağanüstü doğumu atalar kültü ve totem inancı ile bağlantılıdır ve kahraman bu olağanüstü doğumla, Tanrısal desteği almış, doğrudan insanlardan daha üstün bir konuma geçmiş olur. Bu doğum, destanların mitoloji ile bağlantılarını da verir. Olağanüstü doğumla dünyaya gelen kahraman, olağan bir dünyada yaşar ve tekrar olağanüstü bir dünya ya da koşullar içerisinde girer. Burada gizemli maceralar ve yine doğaüstü güçlerle karşılaşan kahraman, kesin zaferini kazandıktan sonra, bir üstünlük derecesi daha almış olarak, yurduna ya da toplumuna geri döner. Campbell, kahramanın maceraya atılabilmesi için, bir tehlikeden geçmesi gerektiğini belirtir ve bu tehlike alanını ‘eşik muhafızı’ olarak isimlendirir. “Kahraman, kaderinin ona rehber ve yardımcı olan kişileştirmeleriyle birlikte macerasında, aşırı güç bölgesinin girişindeki “eşik muhafızı”na gelinceye dek ilerler.”⁵⁹ Kahraman tehlikeden kaçmayı ya da eşikten geriye dönmeyi düşünmez. Bilinmeze ve tehlikeye atılan kahramanın bu hâli mitolojik sembollerde “balinanın karnı”⁶⁰ olarak isimlendirilir. Kahraman, uzlaşmayı reddettiği engel ile bilinmezler dünyasında mücadele etmeye girişir ve sınavlarını verdikten sonra, ya doğaüstü güçler tarafından desteklenerek son halkaya ulaşır ya da bir şekilde doğaüstü güçleri kızdıracak bir edimde bulunarak yeniden hareketli bir aşamaya sürüklenir. Büyü, kaçış ve kovalamaca bu aşamada kahramanın yaşayacağı olaylardır ve anlatı bu noktada tamamen mitolojik bir niteliğe ulaşır.

Mitolojik destanlardan, kahramanlık destanlarına ve tarihî destanlara yöneldiğimizde, kahramanın olağanüstü doğum motifi daha yumuşatılmış olarak da olsa devam eder. Kahramanın tek çocuk olması, anne ve babasının evliliği üzerinden uzun zaman geçtikten sonra ilahî bir yardımla dünyaya gelmesi bu doğaüstü doğum imajının belki bozulmuş şekli olarak görülebilir. Farklı vücut özellikleriyle tanıtılan, (öküz boyunlu, boğa kafalı vb.) kahraman, iri cüssesi ve yakışıklı siması ile normalleşirken, doğal ortama da uyum sağlama

⁵⁸ Pospelov, *age*, s. 139.

⁵⁹ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev.: Sabri Gürses), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 94.

⁶⁰ Campbell, *age*, s. 107.

noktasına itilir ve adeta Tanrılar dünyasından insanlar âlemine inerek doğallaşır.

İnsan kahraman, çocukluk çağından itibaren özel olaylar yaşamaya ve sınanmaya başlar. Çocukluk dönemi, oldukça hızlı geçmekle birlikte, kahraman bu dönemde karanlıktadır. Tehlike içerisindedir, engellenmiştir ya da silik bir hayata mahkûm edilmiştir. Doğduğu yerden, annesinden, ailesinden çoğunlukla babasının düşmanları ya da düşmanlığı nedeniyle uzaklaştırılır. Bu dönemde aynı zamanda, merhametli varlıklarla da karşılaşır. Bir vahşi hayvan tarafından himaye edilebilir, bir yaşlı kadın tarafından iyileştirilebilir ya da bir köylü ailesi tarafından saklanabilir. Sıra dışı yeteneklere sahip olan çocuk, bilgelik ya da güç alanlarında, kendisinin farkına vardığında, ailesine dönmek ya da özünü keşfetmek konusunda mücadeleye başlar ve dolayısıyla da sınanır. Doğduğu yere yeniden gelen kahraman, dünya düzenini sağlama gibi büyük amaçlar yanında, iktidarı ele geçirme mücadelesine de girişebilir. Mevcut düzene yeni ve taze bir el ile dokunan kahraman, bozuk düzeni kırar ve alanını temizlemeye başlar. Düşman bazen canavar, bazen baba, bazen komşu devletlerin orduları, bazen halkı sömüren bir düzen olarak karşımıza çıkar. Kahraman, bir dizi eylemi başarıp kahramanlık kültürüne eklemledikten sonra, gücünü de yitirir. Destan kahramanının biyografik okumasındaki son olay, ölüm ya da ayrılık olarak belirir. Kahraman, kolektif şuurda ölümsüzlük kazanmakla birlikte, dünya üzerindeki rolünü de tamamlamış olur.

Tarihsel destanlarda kahraman, farklı görevlerle uğraşmak zorundadır. Toplumsal tarihin koşulları, kahramanlığın da içeriğini belirler. Tarihî kahraman, olağanüstü maceralar yaşamasa da insanlığın mucizevî adımlarını atabilecek bir cesarete sahiptir ve arkaik destan kahramanları ile kıyaslandığında amacının ve eylemlerinin farkında olan, sorgulayan, görevinin sorumluluğunu bilen bir kişi olarak görünür. Bu kahraman, yüksek bir ulus bilinç ve sevgisine sahiptir. Dış düşman yanında, içteki siyasal çatışmalara değinen ve bunlar için çözüm üreten kahraman ise, devrimci kahraman olarak tanımlanır. *“Bu gönüllüce üstlenilen bir yurttaşlık görevi olarak yurdun yazgısı için duyulan sorumluluk gereği, gericiliğin egemenliğine karşı, eşit koşullarda olmayan bir mücadeleye omuzlamaya hazır olmanın kahramanlığıdır. Bu kahramanlık dış düşmanla mücadeleye kıyasla yalnızca daha fazla cesaret, amaca daha sıkı bağlılık ve daha fazla kendini adanmışlık gerektirmekle kalmaz, fakat önemli oranda daha yüksek bir ideolojik kararlılık ister.”*⁶¹ Modern kahraman ise, geçmiş ile bağlarını koparmasa da sıradan insan olarak yola devam etmek arzusundadır. Onun macerası, balina karnına geri dönüşle başlar evet, ancak bu kez mücadele kendi kendisine karşı

⁶¹ Pospelov, *age*, s. 142.

verilir. İç dünyası ile savaşa girişen kahraman, insan kalmayı başarabilirse ve başarabildiği ölçüde takdir edilir. İkinci Yeni şiiri ile karşımıza çıkan modern epiğin kahramanı, “*dayatmayan, masum ama ikna ediciliği olmayan, avantajlı, zeki, sorumluluktan belki kaçan ya da öyle görünen, edilgen ama seçici ve zeki bir edilgen*” olan kahramandır. Bu, arayış ve değer yargılarındaki değişikliği de işaret eder. Yoğun ama başına bir şey gelmeyen, bütüncül ve fazla düşünmeyen kişi, hayatın gailinden de uzaklaşacaktır. Tembellik daha baskındır ve bilinçaltı farkındalığı vardır.⁶²

Modern çağla birlikte, değişen destan türüne bağlı olarak, epik kahramanın yazgısı da değişir. Toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak kahraman destanî değerler ve geleneksel özlerinden uzaklaşır. Teknoloji, yiğitliğin de sınırlarını değiştirir. Toplar, silahlar ve değişen savaş koşulları, kahramanı, cesarettten öte teknolojik ve maddî olanakların etkisinde bırakır. Böylece kahramanlık çağı da sona ermiş olur. Köroğlu'nun “*tüfek icâd oldu, mertlik bozuldu*” sözüyle kırklara karışması, kahramanlık kültürünün sahneden çekilişinin de somut bir örneğidir.

Her milletin ayrı bir kahraman kalıbı vardır ve bu kahraman kendi toplumunun karakterini, kahramanlık şartlarını ve aranan sembol tipini ortaya koyar. Genel olarak destanlarda tek bir kahraman bulundurulur. Bu kahraman, toplumsal değer, karakter ve beklentileri kendi şahsında toplayan sembolik idealdir. Türk kahraman tipi de sosyal olaylara göre değişiklik ve yinelenmeler gösterirse de her dönemde kahramandan beklenen onun kendi milletinin vicdanî hüviyetine sahip olmasıdır. “*Kahramanlık kültür tipi insanı içe değil, dışa dönüktür.*”⁶³ Türk destanlarında benlik için mücadele eden kahraman bulunmaz. “*Bizim destanlarımızda kahramanlık ve önderlik, insanlarla değil, doğayla savaşarak ortaya konulur ve bütün insanlar tarafından benimsenir.*”⁶⁴ Milleti için savaşan kahraman hem fizikî güce, hem bilgi ve zekâyâ hem de yeterli karakter donanımına sahip olmalıdır. Güç ve iktidar sahibi olmak için de bu sıra-dışı-ğa sahip bir kahraman gerekmektedir. İster tarihî, ister halk hafızasında şekillenen ve birkaç kahramanın niteliklerini kendinde toplayan hayalî kahraman olsun, destan olayları, tek bir şahsın etrafından gelişir. Türk destanlarında, ayağı yere basan gerçek insan tipleri vardır. Kahramanların zaafllara da meziyetlere de sahip olması, onları sosyal hayattan kopuk olmayan, gerçek kişi-

⁶² Moretti, *Modern Epik*, s. 164-165.

⁶³ Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 6.

⁶⁴ Alemdar Yalçın, “Antik Yunan’dan Portreler”, *Çağdaş İnsan ve Edebiyat*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 119.

ler haline getirir ki bu da inandırıcılıklarını artırır. Destan kahramanı sürekli kendi boyu, dini, inancı veya milleti için yani kutsal değerleri için, hareket ve mücadele halindedir. Destan kahramanı bir idealin taşıyıcısıdır. Bu ideal genellikle bir milletin mefkûresidir ve destanlar, idealin tespit ve tayinini, devamını ve korunmasını sağlar.

Destanların İşlevleri

Destanlar, millî değerlerin taşıyıcısıdır ve millî şuurlanmayı hızlandırarak millî dayanışmayı güçlendirmek amacıyla kaleme alınır. Bu yüzden dünya edebiyatlarında “*ülkü*” eserler arasında sayılır. Müşterek şuurla ortaya çıkan ülkü, emel, gelenek gibi unsurlar destanlara, toplumun felsefesini sembolize eden hareketleri olarak yansıtılır. Bu yönüyle destanlar milletlerin soy özellikleri, içtimaî yapıları, millî değerleri, gelenek-görenekleri üzerinde yapılacak araştırmalarda ilk temel kaynakları oluştururlar.⁶⁵ Bu değerler, ihtiyaç olduğunda kolektif şuurdan çıkar ve atalar ruhunu canlandırarak, bugünkü nesle yol gösterir. Bir milletin başka milletlerden farklı oluşunu sağlayan ve farkındalık uyandıran millî değerler, toplumsal varlığın tehlikede olduğu zamanlarda siluet olmaktan çıkar ve belirginleşir. Ortak hareket bilinci millî değerler etrafında oluşur.

Tarihsel metinler olan destanlar, tarihî gerçekliklerin, kurgulanmış ve özel bir işlev yüklenmiş edebî kompozisyonudur. Türk destanları, efsanevî olmasından ziyade tarihîdir. “*Dünyanın ve insanların yaradılışı hakkındaki parça ve Altay Türk’lerinin pek mahalli kalmış bazı destanî parçaları istisna edilirse, Türk destanına bir nevi halk tarihi demek bile mümkündür.*”⁶⁶

Destanlar, kuşaklar arasında birlik ve bütünlüğü sağlar. Kolektif şuuru diri tutan ve tarih içerisinde toplumun yerini belirleyerek, devlet ve vatan saygınlığını artıran destanlar, geçmişten örnek almak, ibret vermek, delil göstermek, kıyaslama ve yüceltme yapmak gibi yöntemlerle, bireyleri daima dinamizm içerisinde tutar. Destanlar, kuşaklar arası sürekliliğin sağlanmasında en önemli edebî unsurlardandır.

Destanlar moral ve propaganda unsurlarıdır. “*Herhangi bir Türk köyünde geceleri okunan Ahmediye, Muhammediye, Hazret-i Ali cenkleri gibi kitaplar yeniçeri kışlalarında da okunur, ihtiyar yeniçeriler gençlere eski savaşların hatıralarını anlatırlardı. Savaşa dua ile başlanır, gülbank çekilir, yürüyüşte ve hücumda tekbirler alınır,*

⁶⁵ “Destan”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, s. 263-264-265.

⁶⁶ Atsız (Hüseyin Nihal), “Türk Destanı Üzerinde İncelemeler 1/ Türk Destanı”, *Makaleler 1*, Baysan Yayıncılık, İstanbul 1992, s.266.

çarpışma sırasında sancak dibinde ordu hafızları tarafından Fetih sûresi okunurdu. Bu gelenek Mohaç'ın gazilerini tâ Malazgirt gezilerine, oradan da Bedir'de çarpışan iman ordusuna bağlıyordu. Nitekim Çanakkale'de ve Dumlupınar'da, hatta Kore'de çarpışanlar da aynı geleneğin yeni örneklerini verdiler.”⁶⁷ Destanlar, millet içerisinde dinî ve millî birliği sağlar, dış milletlere karşı ise uğruna can verilecek değerler hususunda kutsal savaş fikrini besler.⁶⁸ Türk destanlarında dağılma ve yıkılma dönemleri değil, kağanlık veya devletlerin yeniden kuruluşu ya da ülkenin en güçlü devresi anlatılarak destan sonlandırılır. Bu yapı, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi ile paralellik gösteren bir mesaj değeri taşır.

Destanlar hiçbir zaman pasif dünyayı yansıtan pasif eserler olarak görünmezler. “üslûp değişmesinin olduğu her durumda bir kriz vardır”⁶⁹ ve destanlar, bu krizi aşma konusunda ciddi bir yardımcı konumundadır. Destanlarda dâima hareket ve gelecek nesiller için yüklenilecek işlevsel zorunluluklar bulunur. “Bir ulusal kimliğin kendini “öteki”nden ayıran sınırların neredeyse tamamının aynı anda içinde yer aldığı yagâne edebî tür” olan destanlar, toplumsal bir varlık haritası görevi üstlendiği gibi, kültürel şovenizmin de temel ürünleri arasında yer alır.

Destanların Diğer Türlerle İlişkisi

Edebî türler arasında sınırların belirsizleşmesini ve türlerin nesepsizleşmesini “türlerin karnavallaşması” olarak adlandıran Ünal, geleneksel algıda edebî türlerin birer kurum olduğunu söyler. Ancak türler, soy bilim kuralınca ilerleseler de tam manasıyla saf, sabit ve katışıksız hâlde kalmaz. Gerek türlerin gelişimlerinde farklı değerlendirme ölçütlerinin kullanılması ve gerekse türlerin birbirinden beslenmesi, eserin bütünüyle bir türe ait olmasını genellikle engeller. Tür kategorileri, çarpıcı eserlerin dönüştürücü etkisiyle değişir. Ancak her “durumda süre gelen tür algısı bir soy kütüğünü takip etmektedir. Örneğin, klasik temsile (taklit) göre ayırt edilen üç büyük tür lirik, destan ve dramdır. Her birinin çağlar boyunca ve hâlâ değişen oranlarla etkili oldukları inkâr edilemez.” Birbirini besleyen ve özelliklerini kullanan türler, tarihsel süreç içerisinde aynı kökten, aynı soydan ama bambaşka türlere dönüşebilir. Edebiyatta kar-

⁶⁷ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, s. 135-136.

⁶⁸ Kemal Yüce, *Saltukname'de Dinî, Efsanevî, Tarihi Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 39.

⁶⁹ Eric Rothacker, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, (Çev.: Nermi Uygur, Hüseyin Batuhan), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954, s. 78.

navallaşma, “*geleneksel türlerin harmanlanarak kullanılması*”nda⁷⁰ görülür ve bu karnavallaşmanın tesiriyle, ilk temel türlerden olan destan, farklı birtakım türlerin doğuşuna da kaynaklık eder.

Destan-Masal İlişkisi

Mitoloji ve kaynaklı olan masal ve destan arasında yazınsal akrabalık vardır. Düzyazı biçiminde söylenen, olağanüstü kişi, olay ve motiflere dayanan, zaman ve mekân bilgilerinden bağımsız olan, belirli bir anlatım düzenine sahip bulunan, genellikle anonim nitelik taşıyan, düş gücüne seslenen anlatılara masal adını veririz. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*'de⁷¹ ve Muallim Naci, *Lûgat-ı Naci*'de⁷² masal kavramını destan olarak tanımlasalar da destan ve masalın birbirinden farklı türler olduğu 19. yüzyıldan itibaren anlaşılır. Ancak iki türün de birbiriyle ortak yönleri bulunur. Destan, menkabe ve masalarda görülen ortak benlik, kimlik ve tarih şuuruunu Tural şu noktalarla açıklar: “*Bir halkın, 1. İnsana; 2. Kendi toplumuna; 3. Çevresindeki halklara; 4. Çevresindeki tabiata bakışının; 5. Devlet, hürriyet ve bağımsızlık; 6. Vatan, atalar s. 21.ve dil; 7. Yaratan (Halik), Bağışlayan (Gafur), Öğreten (Rab), Yöneten (Kayyum), Yüce Varlık' a (Allah) inanışının ve yaklaşımının olay örgüsüne dayanarak anlatılması... Tarih olana ait duyarlılığın hikâyelendirilmesi...*”⁷³ Yeni Türk Edebiyatı'nda, masalların eğitcilik işlevlerinden ve destanla ortaklıklardan faydalanmak isteyen şairler, genellikle alegorik nitelikli masal/destan örneklerini verirler.

Destan-Efsane İlişkisi

“*İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit ve kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, âdet, anane ve merâsimlerin teşekkülünde az çok rolü olan*”⁷⁴ anlatılara masal denir. Dolayısıyla buna göre masalın bir sonraki basamağını efsaneler oluşturur. “*Masal ile destan arasına*

⁷⁰ Hayriye Ünal, “Postmodern Stratejiler ve Yöntem Sorunu Üzerine”, *Hece (Düşüncede, Edebiyat-ta, Sanatta, Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı)*, Yıl: 12, Sayı: 138 / 139 / 140, Ankara 2008, s.295-296.

⁷¹ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Cemiyet-i Tedrise-i Osmaniyye, İstanbul 1877, s. 1103.

⁷² Muallim Naci, *Lûgat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 950.

⁷³ Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, s.15.

⁷⁴ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.314.

sıkışan efsanelerde, merak unsuru ve değer aktarımı ön plana çıkar.”⁷⁵ Birleştikleri nokta, ikisinin de inandırıcılık eksenini taşıması ve mekânsal gerçekliğe yaslanmasıdır. Destan coğrafyası hayli geniş olmakla birlikte, tarihî gerçeklikle örtüştürüldüğünde, bilindik ve gerçek bir coğrafyaya işaret eder. Efsane mekânları da tanıdıklık içeren mekânlardır. Destan da efsane de olağanüstülük taşısa bile gerçek kabul edilir. Destan, kendisini çoğu zaman tarihî vesikalarla ispatlar. Efsanede bu duruma rastlanmasa da halk zihninde efsaneler, tartışmasız biçimde gerçek kabul edilir. Destanların kaynakları içerisinde efsaneler de bulunur ve hatta efsaneleri manzum hâle getirerek destanlaştırmak veya efsane motiflerini kullanarak destanlar oluşturmak, şairlerin sıklıkla kullandığı bir yöntem olur. Yaradılışı konu alan destanlarda, menşe miti oluşumunu dile getiren destanlarda ve doğrudan mitolojik anlatılara yaslanan destanlarda efsaneler ve efsane motifleri yer bulur.

Destan-Halk Hikâyesi İlişkisi

Halk hikâyeleri, konusu genellikle sevgi ve arayış olan, düz yazıya yaslanan tahkiyeli türlerdir. Romana geçmeden önceki devirlerde Türk hikâye edebiyatının bir kolu, eski Türk destanlarının tabii gelişmesiyle oluşur ve bunlar halk hikâyesi adını alır. Emrah ile Selvihan, Kerem ile Aslı, Köroğlu gibi eserler, eski devirlerde tüm imparatorluk coğrafyasında yayılır. “*Bu hikâyeler, müzikle beraber anlatılmaları, bir nevi temsile giden hususi üslûbu, irticalleri ve birçok olağanüstü hadiselerin, tarih olaylarının malzeme olarak kullanılmasıyla destana çok yaklaşıyor.*”⁷⁶ Destanların sosyal şartlar nedeniyle aradan çekildikten bıraktığı boşluğu dolduran ve “*epik vasfını kaybetmiş destanlar*”⁷⁷ olarak halk hikâyeleri, destanın anlatım ananesini kimi küçük farklarla sürdürür. Destanların manzum olmasına karşın halk hikâyeleri manzum-mensur karışık yazılır. Anlatımda gerilimin yükseldiği ve anlatıyla duygudaşlığın kurulduğu anlarda manzum yapı kullanılır.

⁷⁵ Fazıl Yoldaş Oğlu, *Alpamış Destanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. XVIII.

⁷⁶ Pertev Naili Boratav, “İlk Romanlarımız”, *Folklor ve Edebiyat 1*, Adam Yayınları, İstanbul 1991, s. 307.

⁷⁷ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 44.

Destan-Roman İlişkisi

Zamanla mitolojik etkilerden uzaklaşan destanlar, insan-kahramanların cesaret öykülerini dile getirmeye başlasa da bünyesinden olağanüstülük ve dünya nizamı fikrini atamaz. Destanlar tam da bu nedenle feodalitenin ürünleridir. Kahramanlar soylu ve özel kişiler olunca, destan da soyluların hayatını anlatan, feodal bir tür haline gelir. Feodalitenin saraylarında, aristokrat kesim için okunan ve onların gücünü vurgulayan destanlar, bu düzenin sonlanmasının ardından yerini küçük insanın hayatını anlatan romana bırakır. “Destandan, anlattıkları olayları birbirine bağlayarak sağlam bir örgü yaratmayı” öğrenen yazarlar, artık, kendini arayan insana hizmet etmeye başlar.⁷⁸ “Batı edebiyatlarında da millet merkezli destanlar değil, ‘gesta’ (geste, jest, olongo) denen ve merkezinde cengâverlerin, şövalyelerin, halk kahramanlarının bulunduğu epopelerle ‘legende’ (legend, menkabe) denen ve merkezinde azizlerin, ermişlerin bulunduğu dinî kıssalar romanın kaynağı olur.”⁷⁹ Romanların ana kaynağı destanlardır. “Destanda ve romanda şahısların ve vakaların kalabalığına, vakaların sahnelerini genişletmeye, uzun konuşmalara, tasvirlere imkân vardır.”⁸⁰ Destan ile romanın dünyayı algılayış yapıları birbirinin aynıdır. “Roman, özellikle insanı en geniş boyutuyla anlamaya girişen ilk sanat türüydü ve bu atılımında vaktiyle destanın görmüş olduğu rolü gördükten başka, onu da aşmaya çalışıyordu.”⁸¹ Ortaklıklarının fazla oluşu, cemiyet hayatını yansıtmaktaki iddiaları, iki türün yolunu devamlı birleştirir.

Destan-Mitoloji İlişkisi

Toplumsal kimliği yansıtan sosyo-psikolojik temelli kültür kodlarından olan mitolojiler, ortak hafızanın ürünlerindedir. Ortak hafızada yaşayan bu anahtar ürünler, inanç sistemlerinin değişmesine paralel olarak insan ve toplum hayatının çeşitli evrelerinde, masal, efsane ve mitoloji metinlerinde, anlamı belirsiz olsa da ortaya çıkar ve görünür. Behçet Necatigil’e göre mit, “ilkel insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öyküler”dir.⁸² Tabiat karşısında tamamen ça-

⁷⁸ Ünal Aytür, “Destandan Romana”, *Gündoğan Edebiyat Dergisi*, Sayı: 16, Güz 1995, s.119-120.

⁷⁹ M. Kayahan Özgül, “Romanın Hikâyesi”, *Hece (Türk Romanı Özel Sayısı)*, Yıl: 6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, s. 8.

⁸⁰ Boratav, “İlk Romanlarımız” s. 304.

⁸¹ Hilmi Ziya Ülken, “Roman”, *Roman Anlayışı*, (Dzl. Baha Dürder), Remzi, İstanbul 1971, s. 179.

⁸² Behçet Necatigil, *100 Soruda Mitolojya*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

resiz olan ilk insanlar için en doğal hadiseler bile anlam verilmekten uzaktır. Aklî açıklamalar ve araştırmalardan uzak olan iptidaî süreçte insanlar, çareyi tabiat olayları ile kendi hayatlarından aldıkları örnekleri birleştirerek benzetmek yolunda bulur ve her karakteristik davranışı, ölümsüz simgeler halinde icat ederek mitolojik varlıklara ulaştır. İnsan, “*miti yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında ‘yaşar.’*”⁸³ İnsanın hafızasında yer eden bu gerçekliğin çeşitli vesilelerle görünür kılınma çabası neticesinde mitler, “*milletlerin tarihî, orijini, tanrıları, ataları ve kahramanları hakkında bilgileri barındıran bir koleksiyon*”⁸⁴ olarak algılanır. Mitolojinin bireyde mistik metafizik duyarlılığı oluşturacak aşkın duygu ve tecrübeyi var etmek; yaradılışın kozmik sırrını düzenleyerek, varoluşu hatırlatmak; ahlakî bir düzen oluşturarak, toplumsal dengeyi korumak ve dinamizmi sürdürmek; bireyin, varlıklar dünyasında uyumlu ve zihnen sağlıklı olarak yaşamasını sağlamak gibi temel işlevleri vardır.⁸⁵

Bir mitin bilinmesi, onun kökeninin de biliniyor olmasını getirir. Kökeni/menşei bilinen bir şey de yeniden çoğaltılmaya elverişli hâle gelir ve çeşitli şekillerde üretimi yapılıır. Mitlerin tekrarlanmasıyla, toplum sürekli yenilenir. Çünkü menşee ya da kökene dönüş, bir anlamda yeniden doğuş ümidini canlı tutar. İlkel insanın tedavi metotlarından, dinî ayinlerin açıklanmasına varıncaya kadar, “*insanlığın yaratılışından başlayarak savaşın getirmiş olduğu sıkıntıları gidermek, psikolojik sıkıntılara çare bulmak mitin görevidir. Geleneksel toplumun insanı meseleleri biyolojik de olsa psikolojik de olsa tarihi de olsa hepsini aynı açıdan görür.*”⁸⁶ Mitler, özellikle insanların psikolojik ihtiyaçlarına cevap verir ve onun dünyasını genişletir. Mit daima özel önemi olan öyküler anlatmanın yollarını içerir. Mitler, ilk anlatılar olmakla birlikte, anlatılmalık türlerin büyük bir çoğunluğuna da kaynaklık eder. “*Her ulusun mitolojisi o ulusun tarihini, efsanelerini, destanlarını ve kahramanlık öykülerini, tanrılarını ve inanç sistemlerini, masalarını ve söylencelerini barındırır.*”⁸⁷ Birey kendisini özdeşleştirdiği kahraman ve/veya atalara duyduğu tutkunluk ile “*şiiresel mitleri*”⁸⁸ doğurur. Yani kahramanlar, geçmişin içerisinde sonsuzluk kazanabilmeleri için muhayyel dünyada, olağanüstü varlık hâline getirilir ve dil, mitler ile işlenrek şiiresleştirir-

⁸³ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, (Çev.: Sema Rifat), Om Yayınları, İstanbul 2001, s. 28.

⁸⁴ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 7

⁸⁵ Joseph Campbell, *Yaratıcı Mitoloji* (Çev.: Kudret Emiroğlu), İmge Yayınları, Ankara 1994, s. 615-630

⁸⁶ Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji, Metinler-Tahliller*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri 1995, s. 20-22.

⁸⁷ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2008, s. 11.

⁸⁸ Dabney Townsend, *Estetiğe Giriş*, (Çev.: Sabri Büyükdüvenci), İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 283.

lir. Hermann Broch'a göre de "tarihçilik, biyografi ve tarih romanı ortak bir atadan gelir: kahramanlık destanı. Tabî böyle bir atanın arkasında daha uzun daha saygın bir büyük ata vardır; bütün insanî haberleşmenin değilse de gelmiş geçmiş anlatıcı ifadenin en eski atası: mitos." Yazara göre, insanın temelinden doğan mitler ve akıl, bireye ölümsüzlüğün formülünü sunar. Zamana bağlı olmaktan uzak kalarak özüne güven duyan birey, manevî bir ölümsüzlük hazzı yaşar. Bu duygu da şairi, geçmişe yönelmeye, şimdiki zamana, hep var olan bir şimdiye yükselmeye yeterli hatta zorunlu kılar. Millî edebiyatlar da başta epikle başlar. Çünkü tarihe yönelmiş, mitolojiden beslenmiş bir öyküleme havası barındıran bu eserlerde, mitolojik-kehanetçi kökenler ortaya çıkar.⁸⁹

Mitten Destana

"Mitre; tabiat olaylarını adlandırmaya, bilinmeyeni çözmeye, doğum, evlenme, ölüm gibi bir töreni gerektiren ritüelleri bir kayda bağlamaya, bazen belli bir zamanı, bazen de bir mekânı özel ve gizemli bir yöntemle adlandırmaya, olağanüstü kahramanları edebileştirmeye insanoğlunun bulduğu, pratik, kompleks ve gizemli bir şifre gözüyle bakarsak, bu şifreler ilk zamanlarda şüphesiz anlaşılır bir haldeydi."⁹⁰ Sonrasında aklın ön plana geçmesiyle mitler, eskiye dair karanlık şifreler olarak kalır ve ilk yapılarını değiştirerek, farklı tasavvurlar halinde başka anlatıların içerisinde yer alır. Kendilerine özgü yeni bir anlam sahası teşkil etmekle birlikte, bugün kaynağını ya da anlaşılabilirliğini açıklayamadığımız pek çok hususun mitler dünyasında geçerli olan ritüeller olduğu ve bu zamana kadar farklı türlerde yaşayarak bugüne ulaştığı şüphe götürmez bir gerçeklik olarak karşımızdadır. Yazarın edebiyat dışında bir hammadde olarak yani bir *stoff*⁹¹ olarak hazır bulunduğu mitler, Tunalı'nın 'objektivation' olarak tanımladığı biçimde bir tür yeniden inşa ile ve farklı bir formda sunulurken, terkiplenir.⁹²

Mitoloji ve destan ilişkisine baktığımızda çok yakın bir ilginin mevcut olduğunu görürüz. "Mythos söylenen sözün, anlatının mahiyeti, epos ise onun aldığı ölçülü, süslü düzendir."⁹³ Destan, söz noktasında değil kahramanlık anlatıları

⁸⁹ Hermann, Broch, "Edebiyatta Miras: Mitos", (Çev.: Gürsel Aytaç), *Denemeler Seçkisi*, (Hzl. Gürsel Aytaç), Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s.55- 65.

⁹⁰ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, (Çev.: Kudret Emiroğlu), İmge Yayınları, Ankara 1993, s.18-19.

⁹¹ Kavram ile ilgili olarak bk. Gürsel Aytaç, "Şahmeran'ın Düşündürdükleri", *Edebiyat Yazıları 1*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, s. 458-464.

⁹² İsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

⁹³ Kaya, *Türk Romanında Destan Etkisi*, s. 20-21.

ekseninde de mitoloji ile birleşir. Kahramanlık fonksiyonunun düzenlenmesi, destanı zaman zaman tekrar arkaikleştirir. Bu durumda destanlarda mitoloji sadece korunmaz, mit şuuruna has hadiseler canlanır, tarihsel zamana eklenir ve güçlenir. Bu ana kaynağa yeniden dönüşü verir. Mitoloji ve destanlar, farklı noktalarda ortaklıklar gösterir. “*Tabiatüstü ve fizikötesi kuvvetler yani sıra, tabiat kuvvetleriyle savaşa girmiş, olanları yenmiş veya yenememiş ilk yiğitlerin kimlik ve kişiliklerini belirtmesiyle de mitler, destanlara malzeme olur, destanları oluştururlar. Destan kahramanları, mitoslardaki tanrılar ve tanrısal kuvvetlerle hayattaki insanlar arasında köprüler kuran kişilerdir ve destan kişileri tarihî kişiliklerden önce mitik varlıklar olarak çıkarlar karşımıza.*”⁹⁴ Bir nesne ya da bir eylem, ancak bir arketipi taklit veya tekrar ettiği ölçüde gerçek olur. Gerçeklik yalnızca katılma yoluyla kazanılmaktadır; örnek modeli olmayan her şey gerçeklikten yoksundur. İlkel insan tarafından yapılan her anlamlı eylem yani, arketipik jestin her tekrarı mitsel zamana dâhil olur.

Kolektif belleğin, tarihsel olayı koruması, mitlerin de destanlara yönelmesini getirir. Bu, “*herkesin bildiği ama dillendirilmeyen*” mitik geçmiş, yazıya geçtiği anda “*kolektif kimliğin envanter*” unsuru olarak gerçeklik kazanır.⁹⁵ Her savaşçı, bir kahramanı taklit eder ve bu arketipik modele olabildiğince yaklaşmaya çalışır. Modern epik şiirde anakronizmalara daha az rastlanmaktadır. Bunlarda anılan kişilikler henüz mitsel kahramanlara dönüşecek zaman bulamamışlardır. Destanlar vasıtasıyla, “*tarihsel bir kahraman, mitsel bir kahramana dönüşerek başkalaşır ve tarihsel prototiplerin mitselleştirilmesi örnek standarda uygun olarak gerçekleşerek, antik mitos kahramanlarının ‘suretine göre’ biçimlendirilir.*” Destanların kişileri, tarihsel gerçekliğe sahip kişilerdir ancak “*tarihsellikleri mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında fazla dayanamaz.*” Olay ne kadar önemli olursa olsun, ortak hafızada yer edebilmesi ve şiire uygun hale gelebilmesi için mitsel bir modeli taşıması gerekir. Gerçek kişi veya tarihsel olay, halk belleğinde uzun süre yaşamaz. İşleyişi gerçekleştiren kategoriler ve arketiplerdir. Destanlar, tarihsel kişiliği mitsel modelle, tarihsel olayı da mitsel eylemler kategorisiyle özdeşleştirir ve arkaik zihniyetin kalıbına girecek biçime getirir. Mitoloji kahramanın doğuşunun ilk aşamasıdır ve ondan hareketle de destanlar, bu doğuşu tamamlar.⁹⁶

Destanlar, bir millete ait olan en geniş mitsel malzemeyi kendisinde bulunduran anlatılardır.⁹⁷ Temaların işlenişindeki çeşitlilik ise, her kültürün

⁹⁴ Necatigil, *100 Soruda Mitoloji*, s. 7.

⁹⁵ Ahmet Sarı, *Psikanaliz ve Edebiyat*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2008, s. 31.

⁹⁶ Mircea Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, (Çev.: Ümit Altuğ), İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 47-55.

⁹⁷ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s.5.

arketipleri etkileyişindeki sosyal, ekonomik, siyasal koşullarında aranır. Destanlar, kendilerini mitolojik özden kopmadan asırlar boyu yaşatmanın yolunu yine mitlerle bulurlar. “Şiir baştan beri şuurlu bir sebeple sosyal görevler üstlenir.”⁹⁸ Kişileri nazardan korumak, hastalıkları tedavi etmek, kötü ruhların gazabından korumak gibi sağaltıcı fonksiyonların mitoloji ile derin ilişkisi yanında, büyü vs. gibi ayinsel birtakım olayları da mitsel dünya etkisiyle yönlendiren şiirler, destanlar vasıtasıyla da hem mitolojiyi hem de mitik dünyanın sosyal gerçekliklerini ve ön-tarih bilgisini sonraki nesillere iletir. Mitoloji, müstakil destanların malzemesi olduğu gibi bağımsız şiirlerde de motif değeri kazanır. Motif yapıları bakımından hayli zengin olan bu destanlarda en geniş pay, Yunan mitolojisine aittir. Hint mitolojisi ve Şehname kaynaklı İran mitolojisi de bu noktada destanlarımızın kaynakları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu anlamda destan ve mitin birbirlerini besledikleri de inkâr edilmez bir gerçekliktir.

⁹⁸ T. S. Eliot, “Şiirin Sosyal Görevi”, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev.: Sevim Kantarcıoğlu), Paradigma Yayınları, İstanbul 2007, s. 182.